

Izrael Állam: üdvtörténeti szükségyszerűség?

Készítette: Nagy Attila

Konzulens: Dr. Rugási Gyula

Szent Pál Akadémia – Teológia mesterképzés szak

Budapest, 2014

Előszó.....	2
1. A szubsztitúciós teológia kialakulása	4
1.1 A zsidó-keresztények háttérbe szorulása	5
1.2 A történelmi események	6
2. A szubsztitúciós teológia 20. századi revíziója.....	8
2.1 Izrael elvettetésének természete az Újszövetség alapján	8
2.2 A posztholokauszti keresztény Izraelológia.....	8
3. A szubsztitúció teológiai következményei.....	11
4. A szubsztitúciós teológia teljes körű revíziója.....	13
5. Izrael üdvtörténeti kontinuitását alátámasztó bibliai érvek	14
5.1 Izrael és az Egyház titka	14
5.2 A millenarizmus.....	18
5.3 Az Ószövetség szó szerinti exegézisének újszövetségi alapja.....	22
5.4 Isten országa, mint fizikailag valóságos, földi uralom a Biblia alapján	26
5.5 A feltámadás	34
6. Zsidó vélemények Izrael Államról.....	36
7. Összefoglalás	43
Felhasznált irodalom.....	45

Előszó

Holokauszt és Izrael Állam megalakulása. Két kiemelkedő jelentőségű 20. századi esemény. Mindkettő a zsidósággal függ össze, mindkettő roppant nehéz, és máig megválaszolatlan teológiai kérdéseket vet fel mind a kereszténységben, mind a judaizmusban. Sokan sokféleképpen értékelik a történeteket. Van aki szerint Izrael állama csak a holokauszt miatt létezik, és vannak olyanok is, akik szerint a holokauszt éppen Isten ítélete a cionizmus miatt. Vannak akik számára a zsidó állam megalapítása jele a Messiás közeli eljövételének, de vannak olyanok is, akik szerint ennek semmi köze sincs az üdvtörténelemhez.

A keresztény egyházak a második világháborút követően igyekeztek kifejezni támogatásukat a zsidóság felé. Először a protestáns egyházak, majd a Római Katolikus Egyház is revízió alá vonta az évszázadokon keresztül uralkodó szubsztitúciós, vagy helyettesítési teológiát, felismerte tarthatatlanságát és egyértelműen deklarálta annak hivatalos elvetését.¹ Annak ellenére, hogy a sok évszázados szubsztitúciós hagyomány fennállását követően, történelmi léptékkal mérve ez a változás a keresztény teológiában igen jelentősnek mondható, az Izrael Állam megalakulása óta eltelt több mint hatvan évben az Egyház Izrael-teológiájának ez a felülvizsgálata igen lassan, csak lépésről lépésre haladt előre, és mind a mai napig nem adott egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy van-e Izrael Állam újkori megalakulásának bármilyen üdvtörténelmi jelentősége. Ennek oka véleményem szerint elsősorban az, hogy ugyan a behelyettesítést a keresztény egyházak elvetették, annak hatása azonban a rendszeres teológia több területén, így különösen az eszkatológiában, ahol Izrael üdvtörténelmi folytonossága felvetődhet, még mindig meghatározó.²

Dolgozatomban egyrészt szeretném megvilágítani, hogyan hatott a szubsztitúciós teológia az Egyház eszkatológiai tanítására, majd pedig igyekszem arra is választ találni, hogy ha a behelyettesítés téves előfeltevéseitől szisztematikusan megtisztítjuk a

¹ Egyházak Világtanácsa 1948., Holland református Egyház 1959., Katolikus Egyház, II. Vatikáni Zsinat 1965., hogy csak néhányat emeljünk ki a legfontosabbak közül. Részletesen lásd: Tatai István: *Az Egyház és Izrael*. (Doktori disszertáció), Harmat-Kálvin-KMTI Kiadó, Budapest, é. n., 2. fejezet.

² A kérdés természetesen diplomáciai és politikai szempontból is kényes, de tekintettel arra, hogy ez kívül esik a teológia vizsgálati horizontján, a dolgozatomban nem foglalkozom vele.

végidőkkel kapcsolatos tanítást, akkor a Szentírás ide vonatkozó részeinek vizsgálatával adható-e válasz a dolgozat címében szereplő kérdésre. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy ennek a kérdésnek a gyökeréig való leásása önmagában meghaladja ennek a dolgozatnak a kereteit, mennyivel inkább a válasz feltérképezése, ha egyáltalán adható egyértelmű válasz arra a kérdésre, hogy van-e a modern Izraelnek üdvtörténeti üzenete. Dolgozatom célja ezért elsősorban inkább az, hogy alátámasszam a kérdés felvethetőségét, és mélyebb tanulmányozásának szükségességét, fontosságát.

A témát elsősorban bibliai szempontok alapján fogom vizsgálni, és ennek során, hermeneutikai alapelvként a *sola scriptura* (egyedül a Szentírás), valamint a *sacra scriptura sui ipsius interpretes* (a Szentírás önmagát magyarázza) hagyományos protestáns elveit fogom követni. A bibliai szövegek exegetikai vizsgálata során a Biblia szövegét egységesnek tekintem és elfogadom isteni ihletettségre vonatkozó saját állításait. Ez alapján az esetleges ellentmondások feloldására törekszem, azokat látszólagosnak gondolom, amelyek csupán hiányos ismeretünk, vagy nem megfelelő Szentírás magyarázatunk folytán áll elő.

A fenti hermeneutika szerinti írásmagyarázás mellett igyekszem a számomra elérhető szakirodalom vonatkozó megállapításait is figyelembe venni, helyenként kritikus szemszögből. A dolgozatban felhasználok az általam a téma szempontjából nagy jelentőségűnek tartott összefoglaló művek, doktori disszertációk eredményeit és hivatkozásait, néhol pedig az ezek által felhasznált irodalmat primerként magam is használom. Ezek közül külön ki szeretném emelni Dr. Tatai István *Izrael és az Egyház* című művét, amely az Izraellel kapcsolatos 20. századi német nyelvű keresztény munkákat részletesen és elmélyült alaposítással dolgozza fel, valamint Arnold G. Fruchtenbaum *Israelology* című munkáját, amely az angolszász irodalmat dolgozza fel nagy részletességgel. Mindkettejük megállapításaira nagyban támaszkodom, mint akik a két nagy nyelvterületen elérhető teológiai munkákat szisztematikusan feldolgozták.

1. A szubsztitúciós teológia kialakulása

Ahhoz, hogy megválaszoljuk a dolgozat által felvetett fő kérdést (van-e üdvtörténeti jelentősége a modern Izrael Államnak), először meg kell vizsgálnunk azt, hogyan vesztette el Izrael az üdvtörténelemben betöltött szerepét.

Azt a teológiai koncepciót, amely Izraeltől, mint nemzettől elvitat minden további üdvtörténeti szerepet, szubsztitúció tannak nevezzük. Ennek a teológiai gondolkodásnak az alapvető állítása az, hogy Isten véglegesen elvetette Izraelt, mint nemzetet és helyébe minden tekintetben az Egyházat állította.³ A nemzeti szintű elutasítás természetesen hozza magával az állam elutasítását is: ha Izrael nemzetének nincs üdvtörténeti kontinuitása, akkor egy zsidó államnak sem lehet.

Izrael végleges elvetésének oka az, hogy nem ismerték fel Jézusban a próféták által megígért Messiást, hanem elutasították, sőt megölték Őt. A helyettesítési teológia állítása szerint ez a bűn egész Izraelt terheli,⁴ ennek az átkát nemzedékről nemzedékre hordozza az egész nemzet minden egyes tagja, születési alapon. Ez alól kikerülni csak úgy lehetséges, ha egy zsidó feladja zsidó identitását (elhagyja a körülmetélkedést és minden más mózesi parancsolatot)⁵ és kereszténnyé lesz. Senki sem lehet egyszerre zsidó és keresztény. Valaki vagy zsidó, s ebben az esetben Isten átka alatt van, vagy keresztény, ami egyet jelent a zsidó származás felszámolásával.

³ Innen ered az elnevezés is: szubsztitúciós, vagy helyettesítési teológia. Használatosak még a behelyettesítés, a szuperszesszionalizmus és a Verus Israel-tan elnevezések is, amelyeket magam is használlok a szubsztitúció szinonimáiként a dolgozatban.

⁴ Mát 27:25: „*Erre az egész nép ezt válaszolta: Szálljon a vére miránk és gyermekeinkre!*” A dolgozatomban szereplő bibliai idézetekhez az Újszövetség esetében a Szent Pál Akadémia új fordítását használom (Szent Pál Akadémia Biblia fordítása. In: *Bible-Discovery*. v3.8. Author: Zsidó Miklós, www.bible-discovery.com), ahol ettől eltértek, azt külön jelzem. Az ószövetségi idézetekhez Károli Gáspár fordítását használom. *Biblia*. (Ford: Károli Gáspár.) Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1997. A bibliai könyvek rövidítése Gyurgyák János: *Szerkesztők és szerzők Kézikönyve*. Osiris kiadó, Budapest, 1997., 111. és 113. o. alapján.

⁵ Konstantinápolyban a keresztséget felvevő zsidóknak a következő fogadalmat kellett tenniük a niceai zsinat után: „*Megtagadom a héberek minden szokását, szertartását, törvényét, kovásztalan kenyerét, a bárányok áldozatát, valamint minden héber ünnepet, áldozatot, imádságot, meghintést, megtisztulást, megszentelést és engesztelést, böjtöt, újhóldi ünneplést, szombatot és varázslást, zsoltárokat és énekeket, törvénytiszteletet, zsinagógát és a héberek minden ételét és italát, egyszóval teljességgel megtagadok mindent, ami zsidó.*” James Parkes: *The conflict of the Church and the Synagogue*. Atheneum, 1985., 397–398. o. idézi Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 2. o.

A fent vázolt teológiai gondolkodás az apostolok idejében még bizonyíthatóan nem volt jelen az Egyházban,⁶ és az egyházatyák korszakából ránk maradt írásokban is csak részlegesen van jelen.⁷ Az ebben a korszakban született, a zsidósággal kapcsolatos művek alapján kijelenthető, hogy a szubsztitúciós teológiai gondolkodás *fokozatosan* alakult ki 2–300 év alatt, egységes teológiai koncepcióvá pedig csak a 4–5. századra vált.⁸ Kialakulásában alapvetően két párhuzamosan zajló folyamat együttes hatása érvényesült. Az első az Egyház etnikai szerkezetének fokozatos átalakulása, amelynek eredményeképpen a kezdeti zsidó-keresztény többség fokozatosan kisebbségbe szorult a pogány-keresztényekkel (nem zsidó származású keresztényekkel) szemben; a másik pedig a zsidóságot ért sorozatos történelmi csapások.

1.1 A zsidó-keresztények háttérbe szorulása

Az a szíriai Anthiókiában elkezdődött folyamat, amelynek eredményeképpen az anthiókiai gyülekezetben többségbe kerültek a pogány-keresztények, rövid idő alatt az egész Egyház összetételét gyökeresen megváltoztatta: a kezdetben tisztán zsidókból álló közösségben először megjelentek a pogány-keresztények, majd fokozatosan túlsúlyba kerültek, és hamarosan nemcsak arányukban, hanem jelentőségükben is felülhaladták zsidó-keresztény testvéreiket⁹. Ez a fundamentális változás jelentős mértékben befolyásolta az Egyház viszonyát a zsidósághoz. Amíg Kr. u. 50 körül a kérdés még az volt, hogy vajon a zsidó-keresztény többségű Egyháznak tagjává válhat-e egy pogány úgy,

⁶ Lásd például Csel 15. fejezetében tárgyalt kérdést, vagy Jakab szavait Pálhoz: Csel 21:20: „Amikor ezt hallották, dicsőítették Istent, és ezt mondták neki: Látod, testvérünk, milyen rengetegen vannak a zsidók között, akik hívőkké lettek, és valamennyien a Törvény rajongói!” Részletesen lásd Ruff Tibor: *Az Újszövetség és a Tóra*. Jósöveg kiadó, Budapest, 2009., 266–269. o.

⁷ Például Jusztiносz, az egyik első keresztény apologéta, aki a keresztény–zsidó párbeszéddel mélyrehatóan foglalkozott, és a 135 körül írt művében már megjelenik a szubsztitúciós nyelvezet, ott mégis azt írja, hogy véleménye szerint egy zsidó-keresztény szabad akaratból megtarthatja a Törvényt, ettől nem fog elkárhozni. Lásd Jusztiносz: *Párbeszéd a zsidó Trifónnal*. In: Ókeresztény írók 8. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1984., 190–191. o. Simon Marcel hasonló véleményen van: „Jusztiносz még tolerálta, de körülötte egyre több hang kérdőjelezte meg a létjogosultságát már a gondolatának is, hogy a keresztények zsidó törvényekhez ragaszkodjanak. Minél inkább túlsúlyba kerültek a pogányok, annál nagyobb volt az ellenállás hangja.” Simon, Marcel: *Verus Israel*. The Littman Library of Jewish Civilization, Portland, Oregon, 1996., 243. o. Bővebben lásd még 5.2 fejezet.

⁸ Lásd részletesen 5.2 fejezet.

⁹ Chadwik, Henry: *A korai egyház*. Osiris kiadó, Budapest, 2003., 16–20. o., Vanyó László: *Az ókeresztény egyház irodalma I*. Jel kiadó, Budapest, 2007., 28. o.

hogy közben nem válik zsidóvá (prozelitává)¹⁰, ahogyan azt az Apostolok Cselekedetei 15-ben részletesen bemutatott tanácskozásban olvasható, addig a néhány évtizeddel később keletkezett írások már fordított kérdést mutatnak: lehet-e egy zsidó származású személy úgy az Egyház tagja, hogy közben megtartja zsidó identitását és a mózesi Törvényhez való ragaszkodását?¹¹ Más szavakkal: lehet-e egy zsidó úgy keresztény, hogy közben nem válik pogánnyá? Amíg az apostolok az első kérdésre (a Szentlélek vezetése által) helyes választ adtak, addig a pogány-keresztény vezetés ennek inverzére, meggyőződéseim szerint helytelent.

A zsidó-keresztények háttérbe szorulásának a következménye az is, hogy az addig a zsidó írásmagyarázati elveket alkalmazó, a szöveg szó szerinti (*ad litteram*) jelentését nem megtagadó keresztény exegézist fokozatosan háttérbe szorította az alapvetően görög¹² eredetű és elsősorban Alexandriában virágzó allegorikus írásmagyarázás. Ez az exegetikai elv tette lehetővé azt, hogy az Ószövetségben szereplő, Izraelre vonatkozó kijelentéseket teljes egészében az Egyházra értelmezzék. Noha ez az írásmagyarázati iskola általánosságban soha sem tagadta meg nyíltan a szó szerinti értelmezés létjogosultságát,¹³ sőt általában az egyes teológiai témák kidolgozásában figyelembe is vette azt, egy területen teljesen feladta az Ószövetség szó szerinti exegézisét: az Izraelre vonatkozó pozitív ígéreteket minden esetben és kizárólag az Egyházra vonatkoztatta.

1.2 A történelmi események

A másik folyamat, amely az Izrael végleges elvetésének teológiai koncepcióját legitimálta, a Júdeát ért történelmi csapások. A tragikus végű zsidó háború eredményeképpen Jeruzsálem elesett, és a Templom elpusztult, így az alapvetően a templomi istentiszteleten alapuló zsidó vallás elvesztette gyökerét, a Tóra előírásainak többsége megtarthatatlanná vált. A háború egyébként is végletesen eltávolította egymástól

¹⁰ A prozelita kifejezés a „zsidó hitre áttérőket jelöli... Azokat nevezték prozelitáknak, akik bemeztetéssel, áldozatbemutatással és körülméletkezés elvégzésével zsidó hitre tértek.” Keresztény bibliai lexikon. Kálvin kiadó, 2000., szerk.: Dr. Bartha Tibor

¹¹ Nagy Antal Mihály: *Örök szövetség*. Kálvin kiadó, Budapest, 1995., 77. o.

¹² Erről bővebben lásd Vanyó: *Az egyházatyák bibliája*. Exegetikai formák és irányzatok az ókorban című fejezetét, 188–288. o., valamint Rugási Gyula: Az ókori zsidó-kereszténység. In: *A zsidóság és Európa*. József kiadó, Budapest, 2006., 9–24. o., 15. o.

¹³ Vanyó: *Az egyházatyák bibliája*. 234. o.

az addig általában zsidó felekezetként értelmezett Egyházat a zsidóság többi vallási irányzatától, végső soron Izrael nemzetétől.¹⁴ Ezt követte 135-ben a Bar Kochba felkelés, amely talán még súlyosabb következményekkel járt: a zsidókat kitiltották a szentföldről, Júdea provincia nevét Palesztinára, Jeruzsálem nevét Aeila Capitoliára változtatták.¹⁵ Természetes módon a kortárs kereszténység ezeket a történelmi eseményeket üdvtörténelmi kontextusba emelte. Tekintettel arra, hogy a zsidóság ellenállt az Egyház megtérési felhívásának, sőt 70 után a két csoport közötti viszony egyre inkább elmérgesedett, a 2. századra pogány-keresztény többségű és vezetésű Egyház számára kézenfekvő volt az a magyarázat, hogy a zsidóságot és Izrael államát ért történelmi csapásokban Isten ítéletét lássa.¹⁶ Mivel a következő 150–200 év sem hozott változást sem a zsidóknak az evangéliumhoz való viszonyában (továbbra is elutasították azt), sem a történelmi tényekben (Izrael továbbra is szétszórásban volt), ezért az Egyház arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez az állapot végleges, és megváltoztathatatlan.¹⁷ Az Egyház vezetéséből a perifériára szorult zsidó-keresztények ezt a folyamatot már nem tudták érdemben befolyásolni.

¹⁴ Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Ókeresztény írók 1. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1988., 43. o.

¹⁵ *Euszebiosz Egyháztörténete*. Ókeresztény írók 4. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1983., 149. o.

¹⁶ Simon, 65. o.

¹⁷ Aranyszájú Szent János: *Beszédek a zsidók ellen*. Fordította Vattamány Gyula. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 2005., 163. o.: „*Mivel Krisztust megöltétek, mivel kezeteket az Úr ellen nyújtottátok ki, mivel a drága vért kiontottátok, azért nincs helyreállítás, azért nincs többé bocsánat, és nincs többé védelem!*” Finomabb fogalmazásmódban, de lényegében ugyanezt fogalmazza meg Szent Ágoston is: „Azon a földön laktok majd, amelyet atyáitoknak adtam, *nem testi értelemben kell vennünk, miként a testi Izrael, hanem a szellemi Izraelhez illő szellemi értelemben. Hiszen a minden népből egybegyűjtött Egyház, amelyen nincsen sem folt, sem ránc, s amely mindörökké uralkodik majd Krisztussal, nem más, mint a boldogok földje, az élők földje, és az Egyházzal azonos az a föld is, amelyet atyáinknak adtak, midőn Isten megígérte ezt nekik biztos és változhatatlan akaratával.*” Szent Ágoston: *A keresztény tanításról*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012., 203. o.

2. A szubsztitúciós teológia 20. századi revíziója

2.1 Izrael elvettetésének természete az Újszövetség alapján

A történelmi események üdvtörténelmi értelmezése nem idegen a bibliai világképtől. Az Ószövetség által rögzített üdvtörténelmi események között számos történelmi esemény is található.¹⁸ Amikor az egyházatyák Izrael szétszórását, a Templom pusztulását üdvtörténelmi szempontból igyekeztek értelmezni, nem követtek el hibát. A szubsztitúciós teológiának addig a pontig igaza van, hogy Izraelt Isten elvetette, és abban is, hogy ennek alapvető oka a Messiás elutasítása. Ezt az Újszövetség is megerősíti.¹⁹ Emellett azonban azt is kijelenti, hogy ez az elvettetés nem végleges, sőt nem is cél nélküli. Az *oka* valóban az engedetlenség, a *célja* viszont nem a büntetés, hanem a nemzetek megtérése.²⁰

2.2 A posztholokauszti keresztény Izraelológia

A 20. századi teológiai paradigmaváltás előzményeként mindenképpen meg kell említeni az angol puritán bibliatanítókat, akik már a 17. század első felében a Szentírás alapján Izrael helyreállítását hirdették. Ennek a tanításnak később számos követője akadt az európai kontinensen, valamint az Egyesült Államokban is.²¹

Sajnos a fenti mozgalmak nem voltak képesek arra, hogy a történelmi egyházak teológiájában változást indukáljanak. A holokausztnak kellett megtörténnie ahhoz, hogy a keresztény egyházak túlnyomó többsége felülvizsgálat alá vegye szubsztitúciós tanítását és felismerje annak tarthatatlanságát.²² Ennek a teológiai önrevízióknak a következtében először a protestáns egyházak, majd a Római Katolikus Egyház is egyértelműen elhatárolódott a helyettesítési teológia azon állításától, miszerint a zsidó nemzetet Isten

¹⁸ Például 2Krán 36:22: „*És Círus perzsa király első esztendejében, hogy beteljesednék az Úrnak Jeremiás szája által mondott beszéde, az Úr felindítá Círus perzsa király lelkét, és ő kihirdetteté az ő egész birodalmában, élőszóval és írásban is, mondván...*”

¹⁹ Lásd Róma levél 9–11 fejezetei. Lásd 5.1 fejezet.

²⁰ Részletesen lásd 5.1 fejezet.

²¹ Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 194–195. o.

²² Heller Ágnes: *A zsidó Jézus feltámadása*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000., 92. o.

végérvényesen elutasította.²³ Karl Barth (1886-1968) vetette fel elsőként azt, hogy Izrael kiválasztása maradandó, majd az ő teológiai munkájára építkeztek Berthold Klappert, az evangélikus Friedrich-Wilhelm Marquardt, a református Jürgen Moltmann és mások.²⁴ A holokauszot követően elsőként a Holland Református Egyház készítette el Izraellel kapcsolatos tanulmányi anyagát *Israel en de Kerk* címmel.²⁵ Az 1965-ben a II. Vatikáni Zsinaton meghozott *Nostra Aetate* kezdetű nyilatkozat a Római Katolikus Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról a következőképpen fogalmaz: „Kétségtelen, hogy a zsidó hatóságok és párhíveik Krisztus halálát követelték, mégsem lehet megkülönböztetés nélkül minden akkori zsidónak vagy éppen a mai zsidóságnak rovasára írni azt, amit ővele kínszenvedésekor tettek. Ha pedig az egyház lett is az Isten új népe, mégsem szabad úgy szólni a zsidókról, mintha kárhozatra szánta vagy megátkozta volna őket Isten, és mintha ez a Szentírásból következne.”²⁶ Ezzel összhangban állnak a Katolikus Egyház Katekizmusának vonatkozó cikkelyei is.²⁷ A zsidósággal való vallási kapcsolatok szentszéki bizottsága által kiadott, *Emlékezzünk: megfontolások a soáról* című, 1998. március 16-i keltezésű okmány pedig kimondja: „A keresztény világban – bár nem a hivatalos Egyházban – igen hosszú időre elterjedt az Újszövetségnek téves és igazságtalan értelmezései a zsidó néppel és annak feltételezett bűnösségével kapcsolatban, s ezek ellenséges érzületet keltettek e néppel szemben.”²⁸ A dokumentum egyik céljaként II. János Pál pápa fontosnak tartotta kiemelni, hogy az világszerte segíti a katolikus hívőket abban, hogy „vallásuk héber gyökereit újra tudatosítsák.”²⁹

Ez az örvendetes folyamat azonban a mai napig nem jutott el addig, hogy az egyházak a modernkori izraeli állam üdvtörténeti jelentőségével kapcsolatban egyértelmű állást foglaljanak. Ma az általánosan elfogadott teológiai álláspont az, hogy a kettő

²³ Lásd Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 2. fejezet. A témában napvilágot látott dokumentumok felekezetekre bontva elérhetőek a Jewish-Christian Relations honlapon (www.jcrelations.net).

²⁴ Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 129–160. o., valamint Nagy Antal Mihály, 99–101. o.

²⁵ Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 31–32. o.

²⁶ II. Vatikáni Zsinat *Nostra Aetate* kezdetű nyilatkozata az Egyház és a nem keresztény vallások kapcsolatáról, 4. fejezet, 1965. október 28. *A holocaust nem teológiai véletlen – a keresztény-zsidó kapcsolatok néhány dokumentuma*. Keresztény-Zsidó Társaság, Budapest, 2007., szerk.: Szécsi József, 5. o.

²⁷ *A katolikus egyház katekizmus*. Szent István Társulat, Budapest, 1994., 574–591, 597.

²⁸ *Magyar megfontolások a soáról*. Balassi kiadó–Magyar Pax Romana Fórum–Pannonhalmi Főapátság, Budapest–Pannonhalma, 1999., szerk.: Hamp Gábor, Horányi Özséb, Rábai László, 21. o.

²⁹ Im. 31. o. A kereszténység héber gyökereinek újrafelfedezésében Vermes Géza kötetein kívül nagy jelentőségűnek tartom Ruff Tibor: *Az Újszövetség és a Tóra* című munkáját.

egymástól független dolog: Izrael népének üdvtörténeti rehabilitációja nem vonja maga után azt, hogy Izrael államának üdvtörténeti jelentőséget tulajdonítsunk. Ennek következtében a szubsztitúciós teológia hivatalos feladása és Izrael Állam létezésének üdvtörténeti kérdéseivel szemben tanúsított látszólagos érdektelenség ellentmondásossága jellemzi ma a kereszténység Izraelhez fűződő viszonyát.³⁰ Ennek a teológiai aszimmetriának a következtében jelenleg a keresztény felekezetek többsége vonakodik attól, hogy komolyan felülvizsgálja a Szentírás szubsztitúció mentes eszkatológiai tanítását.

Míg a kereszténység általánosan elfogadott Izrael-teológiáját illetően nagyon lassú változásnak vagyunk tanúi, addig a különböző zsidó vallási irányzatok között a cionizmus 19. századi megjelenése óta élénk, olykor éles teológiai vita folyik mind a mai napig arról, hogyan lehet értelmezni a 20. századi nagy horderejű eseményeket.³¹ Az általuk felvetett kérdések és válaszok inspirálóan hathatnak a keresztény teológusok ilyen irányú gondolkodására és egyben elősegíthetik a sokak által szorgalmazott párbeszédet az Egyház és Izrael között. Ezért erről a témáról a 7. fejezetben közlök rövid összefoglalót.

A következő fejezetben azt fogom körüljárni, hogyan befolyásolta a behelyettesítés a kereszténység rendszeres teológiájának egyes területeit, különösen a zsidó nemzet jövőjének vonatkozásában.

³⁰ Ez jól látható az ezzel a kérdéssel foglalkozó hivatalos egyházi dokumentumokból. A katolikus katekizmus például egyrészt világosan deklarálja azt, hogy Izrael nincs elvetve (lásd *A katolikus egyház katekizmusa.*, 574–591, és 597), másrészt antikrisztusi jelzővel illeti Izrael eszkatológiai szerepének várását (lásd im. 676 – pontos idézet a dolgozat 21. oldalán található). Ugyanez fogalmazódik meg a Szécsi József által két, a témával kapcsolatban kiadott hivatalos keresztény állásfoglalás alapján szerkesztett hitoktatási szempontrendszerben is: egyrészt hangsúlyozza a zsidóságnak adott ígéretek és a szövetség folytonosságát, ugyanakkor Izrael államával kapcsolatban a következőt írja: „*A cionizmusról és Izrael államáról szólva a teológiai magyarázatban két csapdát kell elkerülni: a fundamentalista-eszkatológikus- és a prófétai modellt. A fundamentalista-eszkatológikus modell szerint Izrael államának léte a közeledő világvégének kezdete. A prófétai modell szerint Izrael államát a világ többi államától eltérően a prófétai elképzelések alapján kell megítélni.*” *A holocaust nem teológiai véletlen*, szerk.: Szécsi József, 50. o. További indoklás ezzel a kérdéssel kapcsolatban nem található sem a tanulmányban, sem a katekizmusban, vagyis a fent idézett dokumentumok bibliai hivatkozások nélkül tartják fent ezt a véleményt.

³¹ A zsidóságban széles spektrumon oszlanak meg a modern izraeli állammal kapcsolatos teológiai vélemények. Ennek egyik végén a messianisztikus vallásos cionizmusnak a „kényszerítő vég” teóriája helyezkedik el, míg a másik végletet a lubavicsi irányzat által megfogalmazott, „a vég tiltott kikényszerítése” teória képviseli. Lásd Ravitzky, Aviézer: *A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam*. Kalligram, Pozsony, 2011., 76–132. o. és 138–236. o.

3. A szubsztitúció teológiai következményei

A szubsztitúciós teológia nem légtérben jött létre sőt, kialakulását és uralkodó nézetté formálódását nagyon is valóságos, kézzel fogható történelmi események segítették. Nem elméleti, tisztán transzcendens valóság képezte a tárgyát, hanem hús-vér emberekből álló közösségek, akiket pontosan be lehetett azonosítani a templomok mellett álló zsinagógai közösségekkel, ezért is tudott a történelemben hatalmas indulatokat korbácsolva sokszor véres eseményeket kiváltani. Ennélfogva Izrael végleges elvettetésének tanítása nem maradt meg elméleti szinten, hanem az érintett zsidó származású személyek életére nagyon is valóságos hatásokat gyakorolt. Ennek eredményeképpen születtek meg a zsidókat diszkrimináló zsinati határozatok, amelyek az „isten-gyilkosság” vádjának nyílt megfogalmazásában érték el csúcspontjukat, alapot teremtve ezzel a keresztény antiszemitizmus széleskörű elterjedésének, az egyházzal összefonódott világi hatalom számára pedig a zsidók gazdasági, társadalmi érvényesülése korlátozásának.³²

Másrészt pedig a Biblia, azon belül is elsősorban az Ószövetség hemzseg az Izraelre vonatkozó különböző kijelentésektől: ítéletek, áldások, próféciák állandó címzettje és tárgya Izrael. Végleges elvetésének gondolata megkövetelte az Izrael-Egyház behelyettesítés alkalmazását minden ilyen helyen, így a szubsztitúció gondolata természetes módon továbblépett a teológiai határterületeken, nem állt meg egy nemzet üdvtörténelmi elítélésénél, hanem jelentősen befolyásolta az egyéb teológiai területek tanítását is. Ez a káros hatás a rendszeres teológia alábbi három területén a legszembetűnőbb.³³

³² Simon, 208–233. o., Kulcsár Árpád: A keresztény antiszemitizmus gyökerei. In: *A zsidóság és Európa*. József kiadó, Budapest, 2006., 72–90. o., 75–83. o., Nagy Varga Rita: Az antijudaizmus kialakulásának szociálpszichológiája. In: *Küzdelem az igazságért, tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. Mazsihisz, Budapest, 2002., 491–508. o., 499–501. o. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az az ágostoni tézis, miszerint a zsidók élő bizonyosságai a kereszténység igazának, ezért megölni nem szabad, csupán szolgásgába kell hajtani őket, ahogyan Káin esetében, a keresztény Európában szintén közismert volt, és az erőszakos térítések mintegy ellensúlyaként egy kettős „zsidópolitikához” vezetett. Lásd Nagy Antal Mihály, 87. o., valamint Nagy Varga Rita: Az antijudaizmus kialakulásának szociálpszichológiája. 501. o.

³³ Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 88–89. o.

- 1) *Szótériológiai* szempontból a már említett paradoxont hozta létre: egy zsidó származású ember csak úgy lehet keresztény, ha először pogánnyá lesz.³⁴
- 2) *Ekkléziológiai* szempontból az Egyház Izrael helyére lépett, mint Isten népe, és spirituálisan öröklő elődje minden áldását és ígéreteit.³⁵
- 3) *Eszkhatológiai* szempontból pedig a végidők eseményeit helyezi új megvilágításba: mivel Isten *végleg* vetette el Izraelt, ezért a zsidók szétszórását követően semmilyen formában sem várható a diaszpóra egybegyűjtése.³⁶ A Jelenések könyvében megjelenő ezeréves korszakot allegorikusan kell értelmezni, csakúgy, mint az Ószövetségben igen nagy számban előforduló, Izrael helyreállítására vonatkozó kijelentést is. Így ezek a szövegek szükségképpen az Egyház földi uralkodásának idejére vonatkoznak, amely jelenleg is tart. Ebből következik, hogy Izrael állama a jelenkorban nem hordozhat semmilyen üdvtörténeti jelentőséget.³⁷ Azért *kellett* tehát allegorikusan magyarázni a Szentírás vonatkozó részeit, mivel Izrael végleges elvettetése megkérdőjelezhetetlen tézis volt, vagyis az allegória alkalmazása *szükségszerű* volt annak érdekében, hogy a bibliai szövegek alátámasszák a behelyettesítést.

Ez utóbbi terület tehát megadja a választ arra a kérdésre, hogy annak ellenére, hogy a helyettesítési teológia ma nem szerepel egyetlen keresztény felekezet hivatalos tanítása között sem, miért nem vethető fel komolyan az a kérdés, hogy Izrael Állam létezése hordoz-e magában üdvtörténeti jelentőséget. A behelyettesítés hivatalosan revízió alá került, az abból levont eszkhatológiai következtetések azonban máig tartják magukat. Ezért véleményem szerint szükséges a keresztény teológia teljes vertikumának felülvizsgálata és szubsztitúció-tan mentes újragondolása, ezen belül is, a dolgozat által vizsgált téma szempontjából szükség van az eszkhatológia ilyen irányú revíziójára.

³⁴ Fruchtenbaum, Arnold G.: *Israelology: The Missing Link in Systematic Theology*. Ariel Ministries, h.n., 2001., 231. o.

³⁵ Fruchtenbaum, 172–175. o.

³⁶ Simon, 170. o.

³⁷ Fruchtenbaum, 189–196. o.

4. A szubsztitúciós teológia teljes körű revíziója

A második fejezetben kifejtett két tényező, amely a helyettesítési teológia kialakulásában, és széles körű elterjedésében kulcs szerepet játszott, mára alapvetően megváltozott. Egyrészt a keresztény egyházak lemondtak Izrael végleges elvettetésének teológiai gondolatáról, másrészt pedig a történelmi események az 1. és 2. század eseményeihez képest ellenkező előjelet vettek fel Izraelre vonatkozóan. Ma a történelmi csapások helyett Izrael virágzásának vagyunk tanúi.

Ha azonban sem egy teológiai előfeltétel, sem a történelmi események magyarázata nem *kényszeríti* arra a keresztény teológusokat, hogy az Izraellel kapcsolatos teológiai nézeteket a végleges elvettetés mentén alakítsák ki, vagyis nem köt bennünket az Izrael–Egyház behelyettesítés szükségyszerűsége, akkor jogosan vethető fel egyrészt az Újszövetség Izraelre vonatkozó tanításának felülvizsgálata, másrészt az ószövetségi próféciaák ágostoni exegézisének újragondolása.

Ahogy a helyettesítési teológia természetszerűleg hatott a rendszeres teológia kapcsolódó részterületeire, úgy a fenti vizsgálat is természetes módon vezet át bennünket az érintett részterületekre, azon belül is az eszchatológia területére, ahol a zsidó állam üdvtörténeti szerepét vizsgálhatjuk.

5. Izrael üdvtörténeti kontinuitását alátámasztó bibliai érvek

Ebben a fejezetben azt szeretném megvizsgálni, vajon elképzelhető-e a bibliai eszkhatólógia Izrael nélkül? Ennek keretében igyekszem felvázolni a helyettesítési teológia előfeltevéseitől mentes, bibliai alapú eszkhatólógiai alapelveket, amelyek mentén Izrael Állam jövőbeli üdvtörténeti szerepe vizsgálható.

5.1 Izrael és az Egyház titka

Ahogy a 3.1 fejezetben már utaltam rá, a Rómaiakhoz írt levél alapján egyértelműen megállapítható, hogy Izrael nemzeti elvetésének célja az, hogy a nem zsidó nemzetek számára az üdvösség elérhető legyen: *„Kérdezem tehát: talán azért botlottak meg, hogy elessenek? Isten őrizz! Hanem az ő melléfogásuk miatt a szabadítás a nemzeteké lett, hogy őket féltékennyé tegye.”*³⁸

Pál itt azt állítja, hogy a nemzetekből származó személyek számára az üdvözülést az tette lehetővé, hogy Izrael elutasította Jézust, mint Messiást. A nemzetekből valók szempontjából tehát *szükséges* volt Izrael botlása, és ennek következtében a zsidó nemzet elvetése. A helyettesítési teológia értelmezésében a fenti mondat jelentése az lenne, hogy Izrael elvetésének nem *célja*, hanem *eredménye* a nemzetek üdvözülése. Ez azonban ellentmond annak a teológiai alaptételnek, miszerint az Egyházat Isten már a teremtéskor elhívta.³⁹ Mivel az Egyházat Isten kezdetben, a teremtéskor elhívta, ezért Izrael elvetése eredetileg el volt tervezve és üdvtörténeti szempontból szükségszerű volt annak érdekében, hogy az Egyház megszülethessen. Ha Izrael nem utasítja el a Messiást, és ennek következtében Isten nem veti el átmenetileg, akkor az Egyház nem jöhetett volna létre. Ezt támasztja alá az is, hogy Pál ugyanebben a fejezetben azt írja: *„Az Isten a mély álmom szellemét adta nekik, szemeket, hogy ne lássanak, füleket, hogy ne halljanak mind e mai napig.”*⁴⁰ Ez azt jelenti, hogy Jézus messiási voltának elutasítása nem a zsidók történelmi hibájából, hanem Isten aktív beavatkozása által valósult meg és tart mind a mai napig. Maga a Mindenható tartja távol a zsidóság többségét attól, hogy meglássák és meghallják

³⁸ Róm 11:11

³⁹ Eféz 1:4–5

⁴⁰ Róm 11:8

az evangéliumot, mégpedig a nemzetekből valók megtérése érdekében. A fenti idézetben szereplő *katanüxisz* görög szó kábultságot, kábaságot, érzéketlenséget, mély álmodást jelent.⁴¹ Pál itt Ézsaiás könyvére utal,⁴² ahol ezen a helyen a héber *tardémá* szó szerepel, amelynek jelentése szintén mély álom, téli álom, hibernált állapot. A *tardémá* szó gyökét, a *radámot* pedig a mai héberben a műtői altatásra használják.⁴³ Ez a jelentéstartalom rendkívül érzékletesen fejezi ki Izrael mai állapotát: a zsidóság többsége teljesen érzéketlen az evangéliumra.

Kovács Géza a fenti gondolatmenettel szemben azt a kifogást fogalmazza meg a *Zsidóság és kereszténység* című művében, hogy ez a logika felmenti a zsidókat Jézus elutasításának felelőssége alól.⁴⁴ Ez a következtetés azonban véleményem szerint nem következik szükségszerűen a fentiekből. Az emberi szabadság és az ezzel járó felelősség viszonya Isten kegyelméhez nem ennél a kérdésnél vetődik fel először. Pál lényegében ugyanezt elemzi a fáraó megkeményítésével kapcsolatban, és arra a következtetésre jut, hogy noha a fáraó szívét Isten keményítette meg, büntetése mégsem igazságtalan Isten részéről, hiszen a kegyelem adása nem kötelező senki számára.⁴⁵ A fáraó példája természetesen nem alkalmazható minden részletében Izrael felelősségének vizsgálatánál, ezzel csupán arra szerettem volna utalni, hogy az egyéni és a kollektív felelősség kérdését az Izrael szellemi érzéketlenségét a Róma levél alapján magyarázó gondolatmenet közvetlenül nem érinti, ezért nincs szó arról, hogy az automatikusan felmentené a zsidóságot akár egyéni, akár kollektív szinten a felelősség alól.

Mindezeket túl Pál azt is megfogalmazza, hogy valamilyen oknál fogva Izrael és az Egyház egymástól határozottan el vannak választva, az üdvtörténetben egymást

⁴¹ Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre: *Ógörög–magyar nagyszótár*. Akadémiai kiadó, Budapest, 1993., továbbiakban GyKT, valamint Dr. Varga Zsigmond J.: *Újszövetségi görög–magyar szótár*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992. A görög szavak átírása Balázs Károly: *Újszövetségi szótár*. Logos kiadó, Budapest, 1998. alapján.

⁴² Ésa 29:10

⁴³ Gesenius' *Hebrew and Chaldean Lexicon to the Old Testament*. Baker Book House, Grand Rapids, Michigan, 1993. Továbbá Klein, Ernest: *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English*. Carta Jerusalem – The University of Haifa, Jerusalem, é. n., valamint Grosz, Eliezer: *Héber-magyar szótár*. K. n., Tel Aviv, 1956. A héber szavak átírása Mitchel, Larry A.: *Bibliai héber és arámi diákszótár*. Szent Pál Akadémia, Budapest, 2008. alapján.

⁴⁴ Kovács Géza: *Zsidóság és kereszténység*. Evangéliumi Kiadó–Menedék Alapítvány, Budapest, 2011. 267–269. o.

⁴⁵ Róm 9:17–23

„váltják”: „Mert éppen úgy, ahogy ti valamikor nem engedelmeskedtetek az Istennek, most pedig könyörületre találtatok az ő engedetlenségük miatt, ugyanúgy most – az irántatok megnyilvánuló kegyelem miatt – ők is engedetlenek lettek, hogy most ők is kegyelmet kaphassanak.”⁴⁶ Amikor az egyik Istentől kegyelmet kap, akkor a másik eltávolodik Tőle, és fordítva.⁴⁷ Ez egyben azt is jelenti, hogy Izrael elvetése nem végleges, hanem időben átmeneti. Akkor ér majd véget, amikor az Egyház bejut az irgalmasságba, vagyis Izrael felvétele szorosan összefügg az Egyház számára kijelölt pálya beteljesedésével, ahogyan ugyanennek a fejezetnek a 25. és 26. verseiben olvasható: „...ez a megkeményedés csak részlegesen⁴⁸ érte Izraelt, addig, ameddig a nemzetekből származók teljes számban be nem jutnak, és így az egész Izrael meg fog menekülni...”.⁴⁹ Az egész Izrael (pász Izraél) kifejezés arra utal, hogy Izrael, mint nemzet lesz helyreállítva⁵⁰ (szódzó: megtart, megment, biztonságba helyez, ígéretet betart stb.⁵¹), ahogyan az elvetése is nemzetként történt meg.⁵²

Érdekes módon ezt a gondolatmenetet Pál azzal kezdi, hogy „Nagyon szeretném ugyanis, testvérek, ha tudnátok ezt a titkot...”. Titoknak nevezi azt, hogy Izrael elvetése nem végleges. Ugyanígy titoknak nevezi a nem zsidók üdvözülésének lehetőségét: „ha elolvassátok, megérthetitek belőle a felfogásomat a Krisztus titkáról, ... hogy a nemzetek társörökösei, ugyanannak a testnek a tagjai, valamint azonos jogú részesei az ígéretnek Krisztus Jézusban az evangélium által.”⁵³ A Bibliában szereplő titkok nem azonosak a

⁴⁶ Róm 11:30–31

⁴⁷ Barth megfogalmazásában: az Egyház és Izrael kapcsolata olyan, „mint földünk holdja: az egyik fele árnyékba borul, míg a másik fele a fényben ragyog.” idézi Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 25. o.

⁴⁸ A „részlegesen” kifejezés (merosz) jelenthet részlegességet, vagyis azt, hogy a zsidóknak csak egy részét érte a megkeményedés, de emellett jelenthet időbeli részlegességet, vagyis átmenetiséget is. GyKT.

⁴⁹ Róm 11:25–26

⁵⁰ Ruff Tibor: Az újprotestáns mozgalmak zsidósággépe. In: *Küzdelem az igazságért, tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. Mazsihisz, Budapest, 2002., 577–593. o., 581. o., valamint Tatai István: Az Egyház és Izrael a Római 9–11 fényében. In: *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2009*. Gondolat kiadó, Budapest, 2009., 272–294. o., 281. o.

⁵¹ GyKT

⁵² Itt még annyit jegyeznek meg, hogy ez a páli gondolatmenet teljesen összhangban van Jézus szavaival: „Jaj a várandós és szoptató asszonyoknak azokban a napokban! Mert nagy szorongatás lesz a földön, és harag ezen a népen, kardélre hányják és fogságba hurcolják majd őket valamennyi nemzet közé, és Jeruzsálemet nemzetek tapossák egészen addig, amíg le nem telik a nemzetek időszaka.” Luk 21:23–24. Itt Jézus szintén azt fogalmazza meg, amit Pál a Róm 11:25–26 versekben mond: Izrael szétszórátása nem végleges, addig tart, amíg letelik a nemzetek ideje.

⁵³ Eféz 3:4,6, valamint Kol 1:26–27: „a titkot, amely korszakokon és nemzedékeken át rejtve volt az emberek elől – most pedig láthatóvá vált az Ő szentjei számára, akiknek az Isten tudtára akarta adni, hogy milyen bőséges a nemzetek között e titok dicsősége: amely a Krisztus bennetek, a dicsőség reménysége.”

gnózis titkaival, amelyeket csak bizonyos beavatottak ismerhetnek meg,⁵⁴ hanem olyan, a Szentírásban elrejtett igazságok, amelyek gondos Biblia-tanulmányozással felfedezhetők. Ebbe a különleges kategóriába sorolja Pál azt, ahogyan Izrael és az Egyház az üdvtörténet során egymás váltják: először az addig mellőzött nemzetek kapnak lehetőséget az üdvösségre Izrael elvetése folytán, majd az Egyház teljességre jutását követően Izrael, mint nemzet ismét bekerül az üdvtörténetbe. Az, hogy ezt a két üdvtörténeti korszakváltást Isten „titkosította”, vagyis elrejtett, de kikutatható igazságokká tette, azt jelenti, hogy kiemelten fontos ezekkel mélyrehatóan foglalkozni, és ezek természetét megérteni. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mi már láthatjuk azt, hogyan fedezte fel az első korszakváltás titkát a korai Egyház. Az Apostolok Cselekedeteinek könyvében leírt jeruzsálemi apostoli gyűlés elsődleges célja pontosan az volt, hogy választ találjon arra a kérdésre, vajon egy pogány üdvözülhet-e anélkül, hogy zsidóvá (prozelitává válna). A titok, amelyet Pál az Efézusi és Kolosse levelekben említ, éppen ez: vajon csak zsidóként lehet üdvözülni, vagy egy nem zsidó is lehet örökös társ? Az apostoli zsinat megtalálta erre a kérdésre az egyetlen helyes választ, mivel felismerte Isten elrejtett igazságát: egy Krisztusban hívő nem zsidó számára nem kötelező a mózesi Törvény megtartása az üdvösséghez. Az üdvtörténetnek abban a pillanatában fundamentális jelentőségű volt ennek a kérdésnek a helyes értelmezése, és ez megalapozta az Egyház korszakának későbbi sikerét. Ha akkor az Egyház arra az álláspontra helyezkedett volna, hogy a pogány-keresztényeknek prozelitává kell válniuk ahhoz, hogy az Egyház tagjaivá váljanak, akkor az Egyház bizonyosan nem tudta volna betölteni történelmi feladatát. Ma Izrael üdvtörténeti helyzetének helyes értelmezése véleményem szerint hasonlóan nagy horderejű kérdés: ahogyan akkor az éppen induló új korszak, az Egyház korszakának sikerei számára vetette meg az alapot, úgy most az előttünk álló korszakváltás szempontjából fontos Izrael felvételének, összegyűjtésének az elrejtett igazságát felfedeznünk, hogy a korszakváltás által felvetett kérdésekre ezáltal helyes válaszokat adjunk. Talán ezen múlik az eljövendő világek sikere.

Jelenleg a keresztény egyházak többségének eszkatológiájában, a helyettesítési teológia évszázados hatása miatt, Izrael nemzete számára nincs további üdvtörténeti

⁵⁴ Chadwick, 32. o.

szerep. Ez ellentétben áll a Róma levél fent elemzett részeinek üzenetével, amelyből kiderül, hogy Izrael nemzetére a jövőben különálló üdvtörténeti szerep vár. Ráadásul abban az esetben, ha ez nem így lenne, akkor az elvetésre nem lett volna szükség. Nincs szükség ugyanis Izrael nemzeti elutasítására ahhoz, hogy akár zsidók, akár nem zsidók az Egyházhoz csatlakozzanak. Izrael elutasítása senkinek sem tette könnyebbé Krisztus elfogadását. Az elutasításnak csak abban az esetben van értelme, csak abban az esetben szükséges, ha ezzel Izrael és az Egyház elkülönítése a cél. Másképpen megfogalmazva ha az a cél, hogy az Egyház üdvtörténeti korszakában Izrael fennmaradjon, ne tűnjön el, és ne olvadjon be az Egyházba.⁵⁵ Izrael elkülönítése az Egyháztól a feltétele annak, hogy helyreállítható maradjon. Ha ugyanis a zsidókat Isten nem tartja vissza a megtéréstől a kábultság szellemével, akkor néhány nemzedéken belül a zsidó-keresztények eltűnnek az Egyházban. A fennmaradás egyszersmind előrevetíti Izrael helyreállítását is. Arra kérdésre hogy milyen üdvtörténeti szerep várhat Izraelre az Egyház korszaka után, a következő fejezetben keresem a választ.

5.2 A millenarizmus

A millenarizmus (*khiliaszmosz*)⁵⁶, vagyis az ezeréves királyság földi megvalósulásának várása része volt a korai Egyház eszkatológiai tanításának. Euszebiosz egyháztörténeti írásában utal az apostoli kor utáni első keresztény író, Papiász (130 körül) millenarista nézetére: „*Ezek között beszél egy ezer esztendő korszak eljövételéről, amikor majd a halottak fel fognak támadni, és Krisztus országa a testi értelemben valósul meg ezen a földön... utána olyan sok egyházi író az övével azonos véleményt vallott, tekintettel arra, hogy ez a férfi régen élt; így Ireneusz és más is, aki ugyanazt gondolta, mint ő.*”⁵⁷ Kevéssel később Jusztinosz (†165) szintén azt fogalmazza meg, hogy a földi ezeréves

⁵⁵ Az Egyházon belüli vegyes házasságok ugyanis előbb vagy utóbb a zsidóság asszimilációjához vezettek volna. Ruff: *Az Újszövetség és a Tóra*. 429. o. lábjegyzet, valamint Musner, Franz: *Traktat über die Juden*. Kösel Verlag, München, 1979., 252. o., idézi: Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 175. o. Ugyanennek a folyamatnak a veszélyét emeli ki a mai messiáshívó zsidóságra nézve David Stern zsidó-keresztény teológus. Stern, David H.: *Messianic Jewish Manifesto*. Jewish New Testament Publications, Jerusalem, 1988., 180–181. o.

⁵⁶ Dolgozatomban ezt a kifejezést kifejezetten premillenarizmus értelemben fogom használni, vagyis Jézus Krisztus által, második eljövételét követően, a földön megalapított ezeréves királyság értelemben. Lásd Fruchtenbaum, 4. o.

⁵⁷ Euszebiosz, 142. o.

királyság általánosan elfogadott eszkatológiai nézet az Egyházban: „*Nekem pedig, és mindazoknak, akik mindenben helyesen gondolkodó keresztények, az a meggyőződésünk, hogy a test feltámad, és ezer esztendeig az újjáépült, díszes és tágas Jeruzsálemben leszünk; Izaiás, Ezekiel, meg más próféták is így tartották.*”⁵⁸ Ireneusz 180–185 között írta fő művét *Az eretnkségek ellen* címmel, amelynek ötödik könyvében a végső dolgokra vonatkozó tanítását fejti ki⁵⁹. Ebben többek között a következőkről ír: „*Tehát fent említett áldás ellentmondás nélkül a királyság korára vonatkozik, amikor a halálból feltámadt igazak fognak uralkodni, és amikor a megújult és megszabadult teremtet világ is mindenféle eledel sokaságát fogja teremni az ég harmata és a föld termékenysége folytán.*”⁶⁰ Tertullianus (†220 után) *Markion ellen* című művében így ír az ezeréves királyságról: „*Mert mi is valljuk, hogy van számunkra ígéret földi országra, de az égi előtt, más állapotban, ti. a feltámadás után ezer évig az Isten által alkotott mennyből alászálló Jeruzsálemben...*”⁶¹. Commodianus, latinul író keresztény költő, aki valószínűleg a 3. század második felében írta költeményeit szintén millenarista nézeteket vallott.⁶² Lactantius (250–320?) *Rendszeres teológia* című művének rövid kivonatát valamikor 314 és 320 között készítette el. Ebben részletesen kifejti eszkatológiai nézetét, amelyben az ezeréves királyság szintén a földön megvalósuló tényleges, fizikai értelemben vett krisztusi birodalomként szerepel: „*... az igazságos és győzedelmes király nagy ítéletet tart a földön az élők és holtak felett. Az igazak közül az életben lévőket a teljes pogányság uraivá teszi, a halottakat pedig feltámasztja az örök életre és velük együtt uralkodik. Ily módon megalapítja a szent országot és ez lesz az igazak ezer éves királysága.*”⁶³

Ahogy az a fenti idézetekből is kitűnik, a millenarizmus a Bibliában található eszkatológiai kijelentéseket alapvetően szó szerint értelmezi, ezeken belül is egyértelműen szó szerinti értelmet tulajdonít a Jelenések könyvében⁶⁴ szereplő ezer éves krisztusi uralomnak. Ez a tanítás volt az Egyház általánosan elfogadott eszkatológiai

⁵⁸ Jusztinosz, 239. o.

⁵⁹ Ványó: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. 290. o.

⁶⁰ Répás László: *Irenaeus: Az eretnkségek ellen*. Szakdolgozat (fordítás), SZPA, 2004., 82. o.

⁶¹ Tertullianus: *Markion ellen*. In: *Tertullianus művei*. Ókeresztény írók 12. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1986., 592. o.

⁶² Ványó: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. 458–459. o.

⁶³ Kendeffy Gábor: *Mire jó a rossz? Lactantius teológiája*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006., 298. o.

⁶⁴ Jel 20:4

nézete egészen a 3. századig, de még jóval később is találkozhatunk millenarista írásokkal. Ezt a teológiai látást a 3. században már többen kritizálták, de csak a 4. század elejére, a konstantini fordulatot követően fordult szembe az Egyház élesen vele.⁶⁵ Euszebiosz például a millenarizmus elterjedtségét Papiászhoz köti, akit ezért az apostoli tanítás félreértelmezésével vádol⁶⁶ és intellektuálisan komolytalannak írja le. A szubsztitúciós teológia fokozatos térnyerésével egyre több kritikusa akadt a millenarizmusnak is, hiszen ez az eszkhatológiai nézet elválaszthatatlan Izrael helyreállításának tanításától. A 2. fejezetben leírt folyamata a helyettesítési teológia előretörésének és egyeduralkodó nézetté válásának szükségképpen beleütközött a millenarizmus falába, amely egyfelől megkérdőjelezhetetlenné tette a szó szerinti exegézis elsőségét és eszkhatológiai használatát, másfelől pedig lehetőséget teremtett Izrael nemzeti megújulásának teológiai alátámasztására. Éppen ezért bírálta Kelemen (†215 körül), majd tanítványa Órigenész (184–254) a szerintük materialista színezetű millenarizmust.⁶⁷

A helyettesítési teológia beszivárgása és térnyerése az eszkhatológiában a keresztény exegézis módszertanával kapcsolatos vitában érhető tetten. A 3. és 4. században élesen csaptak össze az órigenészi (allegorikus) exegetikai elveket alkalmazók az *ad litteram* exegézist támogatókkal. Előbbiek Órigenészen keresztül elsősorban az alexandriai „iskola” követői voltak, míg utóbbiak az anthiókiai „iskola” követőiként tartják számon.⁶⁸ Ők az allegorizálást a görög kultúra káros befolyásának tekintették a keresztény írásmagyarázásban. Euszebiosz szerint a millenarista Neposz könyvet írt *Az allegorizálók cáfolása* címmel, Porphüriosz pedig az allegória exegetikai alkalmazását pogány eszköznek nevezte.⁶⁹ A vitában végül az alexandriai iskola kerekedett felül, amely véleményem szerint éppen a szubsztitúciós teológia elfogadottá válásának volt köszönhető. Ezt ugyanis lehetetlen volt összeegyeztetni a millenarizmussal, amely határozottan megkövetelte a szó szerinti exegézisét az eszkhatológiai tanításoknak. Bár még a 4. század végéről is ismerünk millenarista írásokat (Apollinarisz †390), mégis Szent Ágoston (354–

⁶⁵ Rugási Gyula: *Messianizmus és történetfilozófia*. Gond–cura alapítvány, Budapest, 2010., 79. o.

⁶⁶ „Véleményem szerint mindez az apostoli mondások félreértéséből származik, melyeket ők csak képletesen, misztikus módon mondtak el, és nem az egészet megvilágítva.” Euszebiosz, 142. o.

⁶⁷ Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. 397. és 407. o.

⁶⁸ Vanyó: *Az egyházatyák bibliája*. 240–264. o.

⁶⁹ Im. 241. o.

430), az *Isten városáról* című nagyhatású művében végérvényesen eldönti ezt a vitatott kérdést.⁷⁰ A Jelenések könyvében szereplő ezer éves időtartamot allegorikusan értelmezve „*a jelen korszak éveinek összessége*”⁷¹ értelemben magyarázza, amelybe már nem szükséges Izrael helyreállítását elhelyezni, és ezzel elegendő az ószövetségi próféciaikat étvitt értelemben Izrael helyett az Egyházra vonatkoztatni. Izrael szerepének ez az ágostoni értelmezése és az abból fakadó amillenarizmus (a földön megvalósuló ezeréves királyság elvetése) ezt követően évszázadokra meghatározta nemcsak a katolikus, hanem a protestáns teológiát is.⁷²

A helyettesítési teológia kialakulásához elengedhetetlenül fontos volt az allegorikus exegézis meghonosítása a keresztény írásmagyarázatban. Ez alapvetően a görög filozófia befolyásának volt köszönhető, és fokozatosan nyert tért az addig uralkodó héber exegetikai módszerekkel szemben. Ez a folyamat azonban a korai egyházban addig elfogadott millenarizmussal is szembekerült, és végül száműzte azt a keresztény teológiából.⁷³ A Római Katolikus egyház a mai napig is hivatalosan elveti, antikrisztusnak nevezi ezt a nézetet: „*Ez az antikrisztusi csalás már kirajzolódik a világban, azon események révén, valahányszor föltételezik, hogy a történelemben meg lehet valósítani a messiási reménységet, amely nem benne tud teljesedni, hanem csak felette, az eszkatológikus ítéleten keresztül. Az Egyház elvetette Isten országának szelídebb alakban jelentkező meghamisítását is, mikor az a millenarizmus neve alatt fellépet, főként az evilági messianizmus politikai folyamatában, ami »belső lényegénél fogva volt eltévelyedés«.*”⁷⁴

⁷⁰ Rugási: *Messianizmus és történetfilozófia*. 78–85. o. Rugási *A messiási birodalom* című fejezetben elemzi Szent Ágoston *Isten városáról* című művének időnként nehezen érthető eszkatológiai okfejtését, amelynek során megállapítja, hogy „*Ágoston az ezeréves királyságot feltehetőleg úgy tekinti, mint már elkezdődött, sőt már négy évszázada tartó földi folyamatot.*”

⁷¹ Szent Ágoston: *Isten városáról*. IV. kötet, Kairosz Kiadó, Budapest, 2009., 290. o.

⁷² Nagy Varga Rita: *Teológia és antiszemitizmus*. In: *Tanulmányok a holokausztról II.* Balassi Kiadó, Budapest, 2002., szerk.: Randolph L. Braham, 53–80. o., 53–56. o. Bár ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a millenarizmus sem tűnt el végérvényesen a 4. század után, hanem időről időre felbukkant az egyháztörténelemben. David Flusser szerint ezen mozgalmak megalakulásának feltétele az, hogy kijelöljék a Messiás visszajövetelének pontos dátumát. Flusser, David: *A judaizmus és a kereszténység eredete*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1999., 191. o. Ezt annyiban vitatnám, hogy ez a középkori mozgalmak tekintetében helyes megállapítás, a korai kereszténységnek, valamint a kortárs irányzatoknak azonban nem általános jellemzője. Az Újszövetség alapján pedig minden pontos időmeghatározás spekulációnak minősül: „*Nem rátok tartozik, hogy ismerjétek az időket és az időpontokat*” Csel 1:7.

⁷³ Arnold G. Fruchtenbaum *Israelology: The Missing Link in Systematic Theology* című művében részletesen elemzi azt, hogy milyen szorosan függnek össze a különböző Izraellel kapcsolatos keresztény tanítások az egyes eszkatológiai nézetekkel.

⁷⁴ *A katolikus egyház katekizmusa*. 676

Ha azonban többé már nem kényszeríti a keresztény teológusokat a végleges elvettetés szigorú tétele, akkor újra lehetőség van az ószövetségi próféciaik *ad litteram* értelmezésére az eszkhatológia területén is. Ha Izrael, mint nemzet újra vissza fog kerülni az üdvtörténetbe (lásd 5.1 fejezet), akkor ennek megvalósulása leginkább az ezzel foglalkozó próféciaik elsősorban szó szerinti értelmezése alapján vázolható fel bibliai alapon. Ez pedig természetesen magával hozza a millenarizmus tanítását,⁷⁵ minthogy annak elvetésében éppen a hagyományos zsidó exegézisen alapuló, Izrael helyreállítását előrevetítő eszkhatológiától való elszakadási törekvés⁷⁶ játszotta a főszerepet.

De vajon a szó szerinti exegézis ilyen mértékű alkalmazását lehetővé teszi-e az Újszövetség? A keresztény felekezetek többségében ezt ma még általában megkérdőjelezzik, ezért a következő fejezetben ezt fogom röviden megvizsgálni.

5.3 Az Ószövetség szó szerinti exegézisének újszövetségi alapja

A dolgozatom elején rögzített hermeneutikából következik az, hogy az Ószövetség írásmagyarázati módszerének meghatározásához elsősorban az Újszövetségre támaszkodom. Az Újszövetség és az ószövetségi könyvek között olyan szoros a kötődés, az Újszövetségben olyan nagy számban találhatók ószövetségi idézetek és utalások hogy az végső soron értelmezhető egyfajta Ószövetség magyarázatként is.⁷⁷ Ebből következik, hogy az Újszövetségben található ószövetségi írásmagyarázás elemzése támpontot nyújthat az Izraelre vonatkozó ószövetségi próféciaik értelmezéséhez is.

Itt először azt kell leszögezni, hogy maga az Újszövetség sem utal arra, hogy az Ószövetségben az Izrael kifejezés helyett Egyház kifejezést használjunk, és ezzel a szöveget Izrael helyett az Egyházra vonatkoztassuk. Ahogy Derek Prince, valamint Fruchtenbaum is tanulmányaikban kimutatták, nem található az Újszövetségben olyan

⁷⁵ Ahogy Moltmann fogalmaz: „*Nincs eszkhatológia khiliazmus nélkül – nincs khiliazmus eszkhatológia nélkül.*” idézi Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 159. o. Ugyanezen a véleményen van Tatai és Nagy Antal Mihály is. Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 254. o., Nagy Antal Mihály, 195–197. o.

⁷⁶ Órigenész szándékosan zárta ki az Ószövetség zsidó értelmezését, lásd Vanyó: *Az egyházatyák bibliája*. 234. o.

⁷⁷ Ruff Tibor: Adalékok a „Szellem exegéziséhez”. Az ószövetségi próféciaik értelmezése az Újszövetségben. In: *Határ*, 1994/2–3. sz., 110–166. o., 112. o., Vanyó: *Az egyházatyák bibliája*. 198. o.

szöveg, amely alapot adna arra, hogy ezt a behelyettesítést folyamatosan és következetesen alkalmazzuk.⁷⁸

Ezt követően azt kell megvizsgálnunk, hogy az Újszövetség, vagyis Jézus és az apostolok általában hogyan értelmezték az ószövetségi próféciákat. Ruff Tibor tanulmányában⁷⁹ részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel, és alapos elemzéssel meggyőzően bizonyítja azt, hogy az Újszövetség túlnyomó többségben szó szerint értelmezi az Ószövetség kijelentéseit. A Zsoltárokból, vagy a próféta könyvekben szereplő Krisztus-próféciákat, amelyek Jézus életének bizonyos részleteit mutatják be, az evangéliumok szerzői, majd később a keresztény apologéták mindig *ad litteram* magyarázták, holott számos esetben könnyen lehetne azokat allegorikusan értelmezni. Így például „*Megosztoznak ruháimon, és köntösömre sorsot vetnek.*”⁸⁰ Zsoltárokbeli Messiás próféciának János fizikai értelmű beteljesedést ad,⁸¹ holott értelmezhetnénk ezt a Megváltó teljes elhagyatottságát, elvetettségét és megalázottságát jelképező képes beszédnek is, mint ahogyan a prófécia fizikai megvalósulása, a valóságos mezítelenség ténylegesen ezt jelenti. Ehhez hasonlóan a Máté⁸² által idézett Zakariás részlet, „*Örülj nagyon, Sionnak leánya, örvendezz, Jeruzsálem leánya! Íme, jön néked a te királyod; igaz és szabadító ő; szegény és számárháton ülő, azaz nőtény számárnak vemhén.*”⁸³ szintén minden nehézség nélkül magyarázható lenne Krisztus alázatos magatartásával, Máté mégis szó szerinti, fizikailag valóságos formában való beteljesedését hangsúlyozza, amely egyébként valóban az alázatra utal, de nemcsak jelképesen, hanem szó szerint.

A fenti példákban az eredeti szöveggörnyezet maga is a szó szerinti értelmezést támogatja, az újszövetségi idézők csak megtartják ezt a kontextus szerinti elsődleges értelmet. Ennél még sokatmondóbb, hogy az Újszövetség még olyan esetekben is ragaszkodik a szó szerinti értelmezéshez, ahol az eredeti környezetben elhangzó prófécia átvitt értelmű volt. Ennek egyik példája a Máté 2:15-ben szerepel: „*Ott [Egyiptomban]*

⁷⁸ Prince, Derek: *Izrael és az Egyház jövője*. Hit Gyülekezete, Budapest, 2004., 29–42. o., Fruchtenbaum, 684–699. o.

⁷⁹ Ruff Tibor: Adalékok a „Szellem exegéziséhez”. Az ószövetségi próféciák értelmezése az Újszövetségben. In: *Határ*, 1994/2–3. sz., 110–166. o.

⁸⁰ Zsolt 22:19

⁸¹ Ján 19:24

⁸² Mát 21:4–5

⁸³ Zak 9:9. Máté leírásában ráadásul a tanítványok két állatot kötnek el, amellyel a Zakariás idézet parallelizmusa szó szerint beteljesedik.

tartózkodott [Jézus] Heródes haláláig, hogy beteljesedjék, amit megmondott az Úr a próféta által: Egyiptomból hívtam ki fiamat.” Az idézett rész Hóseás próféta könyvében a következőképpen hangzik: „Mikor még gyermek volt Izráel, megszerettem őt, és Egyiptomból hívtam ki az én fiamat.”⁸⁴

A szó szerinti exegézis alkalmazása nemcsak az evangéliumok sajátossága, hanem az Újszövetség egészére jellemző.⁸⁵ Ruff tanulmányában több mint 800 Újszövetségben előforduló ószövetségi idézetet vizsgál, amelynek csupán 1.7%-a olyan, amely nem szó szerinti, hanem spirituális értelemben teljesedett be.⁸⁶ Az elemzés alapján Ruff következtetése az, hogy az Újszövetség által alkalmazott írásmagyarázás a következő két sajátossággal rendelkezik: „1) a próféciák szavai szó szerint, fizikailag és történetileg valóságosan teljesednek be (megvalósulnak), s még akkor is így értendők, ha ez 2) eredeti szövegösszefüggésük radikális megtagadásával, figyelmen kívül hagyásával jár.”⁸⁷

Máté és János evangéliumaiban rendkívül nagy számban fordulnak elő az ilyen hivatkozások, amelyeket a szerzők rendszeresen a „*hogy beteljesedjen amit a próféta mondott*” vagy más hasonló kifejezéssel vezetnek be. Ezek közül a legmegdöbbentőbb a János 19:28-ban található: „Ezután Jézus, mivel tudta, hogy már mindent elvégzett, megszólalt, hogy beteljesedjen az Írás: Szomjas vagyok! Volt ott egy ecettel teli edény így hát szájához nyújtottak egy izsópra tett ecettel teli szivacsot. Jézus pedig, miután elfogadta az ecetet, így szólt: Beteljesedett! Majd a fejét lehajtva kibocsátotta szellemét.”

A rendkívüli a fenti idézetben az, hogy a szöveg azt állítja, hogy a kereszten függő Messiás számára az utolsó, addig még be nem teljesedett prófécia szó szerinti beteljesítése ugyanolyan fontos volt, mint maga a megváltás! Hiszen a „*mindent elvégzett*” kifejezés arra utal, hogy a megváltás egészében és minden részletében, tökéletesen megtörtént, attól a pillanattól kezdve már nem volt ahhoz semmilyen hozzáadnivaló: a Messiás mindent elvégzett, amit a földi szolgálatában el kellett végeznie. Az utolsó, a Zsoltárok könyvében

⁸⁴ Hós 11:1

⁸⁵ Például: Csel 2:27–31: „mivel nem hagyod lelkemet az Alvilágban, s nem engeded, hogy a te szented pusztulást lásson. Megismerttetted velem az élet útjait, és betöltesz engem örömmel a Te arcod előtt. Férfiak! Testvéreim! Hadd szóljak nyíltan előttetek Dávid pátriárkáról, hogy ő meg is halt, el is temették, és az ő sírja itt van minálunk mind a mai napig. Mivel próféta volt, és tudta, hogy Isten esküvel fogadta meg neki: ágyéka gyümölcsét ülteti trónjára, előre látva ezt, a Krisztus feltámadásáról beszélt, hogy nem hagyatott az Alvilágban, és teste nem látott pusztulást.”

⁸⁶ Ruff: Adalékok a „Szellem exegéziséhez”. 111. o.

⁸⁷ Im. 122. o.

szereplő Krisztusra vonatkozó prófécia fizikailag valóságos, szó szerinti beteljesítése tehát nem a megváltás érdekében történt, hanem önmagáért, „*hogyan beteljesedjen az Írás*”. Ruff rámutat arra, hogy a prófeciáknak ez a szándékos beteljesítése nem idegen sem a rabbinikus irodalomtól, sem az Ószövetségtől.⁸⁸ Példaként Jéhu esetét idézi, aki Illés Akhábra vonatkozó ítélő prófeciájának ismeretében szándékosan az abban foglaltaknak megfelelően cselekedett.⁸⁹

Igaz, hogy az Újszövetségben található néhány precedens az allegória alkalmazására⁹⁰ is, ezek azonban elenyésző kisebbségben vannak a rendkívül nagyszámban előforduló szó szerinti értelmezések mellett. Ezek a példák nem támasztják alá az allegorikus írásmagyarázás *általános* és domináns újszövetségi alkalmazását, egyáltalán nem cáfolják a szó szerinti exegézis létjogosultságát, és semmiképpen sem adnak alapot egy szisztematikus Izrael–Egyház behelyettesítés elvégzésére. Figyelembe véve a szó szerinti exegézis elsőprős túlsúlyát az Újszövetségben, a helyes következtetés véleményem szerint az, hogy a helyes keresztény írásmagyarázás alapvetően a Biblia szövegének *ad litteram* értelmezését részesíti előnyben, ami mellett bizonyos esetekben lehetőséget biztosít az allegória alkalmazására is, amely azonban soha sem érvényteleníti a szó szerinti értelmet.

Ebből az következik, hogy amennyiben az exegézis nem a szubsztitúciós gondolat által meghatározott kényszerpályán halad, akkor az Újszövetség által lefektetett szabályok alapján az Ószövetségben található, Izraelre vonatkozó prófeciákat továbbra is szó szerinti értelemben, elsősorban Izrael nemzetére kell értelmezni, és csak másodsorban vonatkoztathatóak azok spirituális értelemben az Egyházra, amennyiben ezt a szöveg egyáltalán lehetővé teszi.

⁸⁸ Im. 133. o.

⁸⁹ 2Kir 9:24–26: „*Jéhu pedig meghúzván az ívét, Jórámot hátba lövé a lapockák között úgy, hogy a szívében ment át a nyíl, és lerogyott a szekérben. És monda Bidkárnak, az ő hadnagyának: fogd meg és vedd a Jezréelbeli Nábót mezejére; mert emlékezz csak vissza, mikor mi, én és te, ketten az ő atyja, Akháb után lovagoltunk, és az Úr ő felőle ezt a fenyegetést mondotta: Bizonyára megkeresem a Nábót vérének és az ő fiainak vérének, a melyet tegnap láttam, azt mondja az Úr: Azért megfizetek néked ezen a szántóföldön, azt mondja az Úr: Most azért fogjad őt, és vedd a szántóföldre, az Úr beszéde szerint.*”

⁹⁰ 1Kor 10:1–11 a kivonulás allegorikus értelmezése vagy a Gal 4:22–26 ahol a Szentírás maga állít fel allegorikus kapcsolatot a két asszony és a két szövetség között, ugyanakkor egy pillanatra sem vonja kétségbe a valóságos történeti alapot. Lásd Rugási: *Messianizmus és történetfilozófia*. 124–125. o., valamint Vanyó: *Az egyházatyák bibliája*. 283. o.

Ha a fenti alapelv mentén vizsgáljuk meg az Izrael jövőjével foglalkozó ószövetségi próféciaikat, akkor azok egyöntetűen Izrael kegyelemből történő, nemzeti szintű fizikai összegyűjtését, majd spirituális megújulását vetítik előre. John F. Walvoord az Ószövetségben található, Izrael eljövendő királyságára vonatkozó próféciaák szisztematikus vizsgálata során ugyanerre a következtetésre jut.⁹¹ Lance Lambert szintén ezt a következtetést vonja le a prófétai könyvek jövődöléseinek szó szerinti exegézisét alkalmazva.⁹²

A következő kérdés ezek után az, hogy az Újszövetség megengedi-e a szó szerinti értelmezés alkalmazását az *eszkhatológia* területén, azaz alátámasztható-e újszövetségi alapon Isten országának földi eljövetele, ahogyan azt a millenarizmus hirdeti? Ezt a kérdést fogom a következő fejezetben megvizsgálni.

5.4 Isten országa, mint fizikailag valóságos, földi uralom a Biblia alapján

Az Isten országáról szóló tanítás az evangéliumokban kétségtelenül központi üzenetként jelenik meg. Mind Keresztelő János, mind pedig maga Jézus is Isten országának közeli eljövetelét hirdette. Jézus példázataiban szintén nagyon gyakori téma ez, mint ahogyan a Hegyi beszéd üzenete is lényegét tekintve az Isten országában működő törvényekről szól. A mai olvasó az Isten országa kifejezés alatt alapvetően egy spirituális, szemmel nem látható, mennyei országot ért, amely érthető, ha figyelembe vesszük azt, hogy mennyire közismertek a korábbi bibliafordításokból az erre utaló jézusi mondatok.⁹³ Ráadásul ezzel teljesen összhangban van az emberek tapasztalata is az Isten országának természetéről a feltámadás óta eltelt közel kétezer évben: a keresztény hívők spirituális értelemben kapcsolódnak a mennyei országhoz, annak szellemi állampolgárai,⁹⁴ de

⁹¹ Walvoord, John F.: *Éltre kelt próféciaák*. Patmos Records, Budapest, 2013., 123–133. o.

⁹² Lambert, Lance: *A páratlan Izráel*. Evangéliumi Kiadó, h. n., 1994., 43–62. o., 101–109. o.

⁹³ A Luk 17:20–21 Károli Gáspár fordításában például így hangzik: „*Megkérdezte pedig a farizeusoktól, mikor jön el az Isten országa, felele nekik és monda: Az Isten országa nem szemmel láthatólag jön el. Sem azt nem mondják: Íme itt, vagy: Íme amott van; mert íme az Isten országa ti bennetek van.*” A Ján 18:36 pedig a következőképpen: „*Felele Jézus: Az én országom nem e világból való. Ha e világból való volna az én országom, az én szolgálaim vitézkednének, hogy át ne adassam a zsidóknak. Ámde az én országom nem innen való.*” Biblia. Ford: Károli Gáspár. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1997. Ezeknek a mondatoknak az értelmezésére később még visszatérek.

⁹⁴ Efész 2:19: „*Így hát nem vagytok többé idegenek és jövevények, hanem a szentek polgártársai és Isten családtagjai lettetek,*”

eközben élik a földi, hétköznapi életüket. Ezért az idézett két bibliai versre hivatkozva általánosan elterjedt az a nézet, hogy az Újszövetség elutasítja a messiási királyság földi megvalósulásának gondolatát.

5.4.1 Isten országa az Ószövetségben

Ha megvizsgáljuk a fenti az üzenetnek az ószövetségi előzményét, azt találjuk, hogy Jézus és János a Dániel könyvében szereplő ország eljövételére utalnak.⁹⁵ Dániel látomásaiban mindig négy földi birodalom váltja egymást a történelemben (ezek közül az első hármat maga a Biblia azonosít valóságos, földi birodalmakkal: az első Babilon,⁹⁶ a második a Perzsa,⁹⁷ a harmadik a Görög–Makedón⁹⁸ birodalom),⁹⁹ és a negyedik birodalom királyainak idejében jelzi a próféta az utolsó, és örökké fennálló isteni birodalom eljövételét. Dánielnél a szövegösszefüggés és az utalás alapján az ötödik birodalom ugyanolyan földi, mint az azt megelőző négy: *„Akkor eggyé zúzódek a vas, cserép, réz, ezüst és arany, és lőnek mint a nyári szérűn a polyva, és felkapá azokat a szél, és helyüket sem találák azoknak. Az a kő pedig, a mely leüté az állóképet nagy hegygé lőn, és betölté az egész földet.”*¹⁰⁰ Az ötödik királyság, Isten királysága tehát betölti az egész földet. A kijelentés magyarázatánál Dániel is úgy fogalmaz, hogy az Isten országát nem dönti meg más nép, ami indirekt módon utal arra, hogy ez a lehetőség elvileg fennállhat, lesznek még népek a földön az Isten királyságának uralma idején: *„És azoknak a királyoknak idejében támaszt az egek Istene birodalmat, mely soha örökké meg nem romol, és ez a birodalom más népre nem száll át hanem szétzúzza és elrontja mindazokat a birodalmakat, maga pedig megáll örökké.”*¹⁰¹ A hetedik fejezetben ismét feltűnik az Isten királysága, annak egyszemélyi uralkodójával, az „ember fiával”, amely kifejezést az evangéliumok is

⁹⁵ A Dániel könyvét és János Jelenéseit összekapcsoló neoprotestáns eszkatológia összefoglalását lásd Rugási: *Messianizmus és történetfilozófia*. 348–356. o.

⁹⁶ Dán 2:38: *„És valahol emberek fiai, mezei állatok és égi madarak lakoznak, a te kezedbe adta azokat, és úrrá tett téged mindezeket: Te vagy az arany-fej.”*

⁹⁷ Dán 8:20: *„Az a kétszarvú kos, melyet láttál, Médiának és Perzsiának királya.”*

⁹⁸ Dán 8:21: *„A szőrös kecskebak Görögország királya,”*

⁹⁹ Flusser szerint a dánieli négy birodalom eredetileg Babilon, Média, Perzsia és Görögország volt, amely később, Róma felemelkedése után alakult át a Babilon, Méd–Perzsa, Görög, Római négyessé. Ezt viszont az idézett bibliai részek, amelyekben egyértelmű utalás található az első három birodalomra, határozottan cáfolják. Flusser, 258–259. o.

¹⁰⁰ Dán 2:35

¹⁰¹ Dán 2:44

használják Jézus messiási címeként, ami szintén alátámasztja az evangéliumok és a dánieli prófécia szoros kapcsolatát. „*Látám éjszakai látásokban, és íme az égnek felhőiben mint valami emberfia jöve; és méne az öreg korúhoz, és eleibe vivék őt. És ada néki hatalmat, dicsőséget és országot, és minden nép, nemzet és nyelv néki szolgálja; az ő hatalma örökkévaló hatalom, a mely el nem múlik, és az ő országa meg nem rontatik.*”¹⁰² Látható, hogy a Messiás országában népek, nemzetek és különböző etnikumok lesznek. Ugyanennek a fejezetnek a későbbi részében Dániel azt állítja, hogy a földi országok hatalma fog átadatni a Messiásnak: „*Az ország pedig és a hatalom és az egész ég alatt lévő országok nagysága átadatik a magasságos egek szentei népének; az ő országa örökkévaló ország, és minden hatalmasság néki szolgál és engedelmeskedik.*”¹⁰³

Az evangéliumokban fő üzenetként megjelenő Isten országa tehát Dániel könyvéből származik, arra utal János és Jézus is. Az eredeti prófécia pedig az Isten királyságát ugyanolyan valóságos, földi királyságként jellemzi, mint az őt megelőző, a történelemből jól ismert, egyértelműen földi birodalmakat: Babilont, Perzsiát, a Makedón birodalmat valamint Rómát. Ezzel összhangban állnak a többi próféta írásai is, amennyiben azokat a megalapozottan alkalmazható szó szerinti írásmagyarázat szabályai szerint értelmezzük (lásd 5.3 fejezet): Ézs 65:17–25, Ez 47., Mik 4:1–4, Zak 14. Az ezekben szereplő prófécia szintén egy, a földön megvalósuló messiási országot írnak le, Jeruzsálem központtal, a helyreállított Izrael vezetésével. Ezek ugyanakkor teljesen összhangban állnak a Jelenések könyvének 21. és 22. fejezetében található leírással, amennyiben azokat is szó szerint értelmezzük.

Az Isten országának spirituális jelleget adó, korábban idézett két jézusi mondat azonban semmiképpen sincs ellentétben az eddig taglaltakkal. Amikor Jézus azt mondja Pilátusnak, hogy az Ő országa nem ebből a világból való, az nem mond ellent a szó szerint értelmezett ószövetségi prófeciáknak. Hiszen azok is azt állítják, hogy az Isten királysága a „*hegyről*”, „*kéz érintése nélkül*” jön el, illetve az „*öregkorú*” által adatik az „*ember fiának*”. Tehát nem emberi erő által jön létre, mint az előző négy emberi birodalom, hanem ereje és hatalma a mennyből származik, ezért nevezzük Isten királyságának. Jézus itt ezt

¹⁰² Dán 7:13–14

¹⁰³ Dán 7:27

erősíti meg, vagyis Isten királyságának az eredetét a mennybe helyezi, de ez még nem jelenti azt, hogy lemond annak földi megvalósulásáról. Amikor pedig azt mondja Jézus a farizeusoknak, hogy Isten országa szemmel nem látható, szintén nem tagadja annak fizikailag valóságos eljövételét. A szövegben szereplő *paratérésisz* kifejezés empirikus alapú megfigyelést, kutatást, vizsgálatot jelent.¹⁰⁴ Ez pedig arra utal, hogy Isten országának belső lényegét és működését nem lehet természettudományos módszerekkel megvizsgálni és leírni. A Szent Pál Akadémia fordításában ez a mondat a következőképpen hangzik: „*Amikor pedig megkérdezték tőle a farizeusok, hogy mikor jön el az Isten királysága, azt válaszolta nekik: Az Isten királysága nem megfigyelhető módon jön el.*”¹⁰⁵

A korabeli zsidóság eszkatológikus várakozása egyértelműen a messiási királyság földi eljövele volt, ami jól látható az intertestamentális korszak zsidó apokaliptikus irodalmából, a qumráni iratokból,¹⁰⁶ de ugyanezt támasztja alá a tanítványok kérdése is közvetlenül Jézus mennybemenetele előtt: „*Erre az egybegyűltek így faggatták: Uram, vajon nem ebben az időben állítod helyre Izraelnek a királyságát?*”¹⁰⁷ Ahogy többen rámutattak már,¹⁰⁸ Jézus a válaszában nem cáfolja a kérdés létjogosultságát, sőt azzal, hogy kitérő választ ad, indirekt módon visszaigazolja tartalmi részének helyességét, azt hogy Izrael országa helyre lesz állítva, vagyis a Messiás a földön uralkodni fog. Az, hogy ez a földi megvalósulás nem akkor és ott manifesztálódott Jézus követőinek katonai ereje által, a megváltás érdekében történt.

Isten országának földi megvalósulásával szemben Pál mondatait is fel szokták hozni ellenérvként: „*Azt pedig állítom, testvérek, hogy test és vér nem örökölheti Isten királyságát, és a romlandó sem örökölheti a romolhatatlant.*”¹⁰⁹ Ha azonban figyelembe vesszük a teljes Szentírás üzenetét ezzel kapcsolatban, akkor megállapítható, hogy itt Pál nem az Isten országának fizikai megvalósulása ellen érvel. Az 1Kor 6:9–10 verseiben Pál szintén megfogalmazza azt, hogy kik nem örökölhetik Isten országát, itt azonban részletes

¹⁰⁴ GyKT

¹⁰⁵ Luk 17:20

¹⁰⁶ Lásd például Vermes Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998., 62–65. o. az ún. *Háborús tekercs* (1QM, 4Q491–496) tartalmáról.

¹⁰⁷ Csel 1:6

¹⁰⁸ Lásd Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 257. o., valamint Kovács, 209. o.

¹⁰⁹ 1Kor 15:50

listát ad arról, hogy pontosan kikre is gondol.¹¹⁰ A dolgozatomban alkalmazott hermeneutikai alapelveket követve tehát a két részben szereplő alany között egyenlőséget tehetünk, hiszen mindkét rész arról beszél, hogy kik azok, akik nem örökölhetik Isten országát. Ezek szerint tehát a *test és vér* kifejezés azokat az embereket jelenti, akik *paráznák, bálványimádók, házasságtörők, transzvesztiták, homoszexuálisok, tolvajok, nyereségvágyók, részegesek, gyalázkodók, harácsolók*. Ezt a megfeleltetést számos bibliai passzus megerősíti, többek között a Galata levél is, amely a *test cselekedeteit (erga tész szarkosz)* veszi számba majd hozzáteszi, hogy akik ezeket cselekszik, azok Isten országának nem lehetnek az örökösei.¹¹¹ A Róma levélben Pál egyenesen úgy fogalmaz, hogy amíg a bűnök irányították a testi tagjainkat (vagyis amíg bűnöket cselekedetünk), addig *„testben voltunk”*¹¹² (*émen en té szarki*), amivel nyilvánvalóan nem azt fejezi ki, hogy a bűneiket elhagyó hívők ne lennének hús–vér testben. Ha tehát figyelembe vesszük azt, hogy a teljes Szentírás mit tanít arról, hogy kik nem örökölhetik Isten királyságát, akkor megállapítható, hogy az 1Kor 15:50 nem zárja ki Isten országának a földi megjelenését fizikailag valóságos formában. A test és vér kifejezés ebben az esetben is a bűntől fogva tartott testi természetre utal, aminek a következtében az ember a testével bűnös cselekedeteket követ el, ezáltal zárva ki magát Isten országának örökségéből. Ugyanezen a véleményen van Ireneusz is, aki a vizsgált idézettel kapcsolatban a fentiekhez hasonló gondolatmenet alapján következő megállapítást teszi: *„[Pál] ezzel nem a test anyagi mivoltát veti el, hanem a Szellemnek a testbe való betöltését tartja szükségesnek.*”¹¹³

5.4.2 Isten országának eljövetele

Amikor Lukács arról tudósít, hogy Jézus szerint *„Az Isten királysága nem megfigyelhető módon jön el.”* akkor ezzel nem arra utal, hogy ez soha sem fog beteljesedni,

¹¹⁰ „Vagy nem tudjátok, hogy egyetlen jogtipró sem örökölheti Isten királyságát? Ne tévelyegjete: sem paráznák, sem bálványimádók, sem házasságtörők, sem transzvesztiták, sem homoszexuálisok, sem tolvajok, sem nyereségvágyók, sem részegesek, sem gyalázkodók, sem harácsolók nem fogják örökölni Isten királyságát.”

¹¹¹ Gal 5:19–21: „A testi természet cselekedetei pedig láthatóak: vagyis a házasságtörés, paráznaság, tisztátalanság, erkölcstelenség, bálványimádás, varázslás, gyűlölködések, viszály, féltékenység, indulatok, versengések, meghasonlások, szakadások, irigységek, részegeskedések, tivornyázások és ezekhez hasonló, amelyekről előre mondom nektek, ahogy már eddig is mondtam, hogy akik ilyesmiket tesznek, Isten királyságát nem fogják örökölni.”

¹¹² Róm 7:5

¹¹³ Répás, 29. o.

hanem azt jelenti ki ezzel, hogy Isten országának az éppen aktuális korszakban milyen a természete. Ez a kijelentés mostani világkorszakra utal, az Egyház idejére: ebben a korszakban az Isten királysága rejtett formában, Jézus követőiben van jelen. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Isten országa mindig is rejtettségben fog maradni. Ez a királyság az üdvtörténet egyes korszakaiban nem konstans módon van jelen, ahogyan Izrael üdvtörténeti helyzete sem állandó. Ma Izrael elvetettségben van, de amikor a nemzetek teljességre jutnak, akkor felemeltetik. Ha valaki Izrael jelenlegi elvetett helyzetéből azt a következtetést vonja le, hogy soha nem is lesz helyreállítva, az téved. A Biblia egyes kijelentéseit mindig a megfelelő üdvtörténeti kontextusba helyezve kell vizsgálni: helytelen az elvetetésről szóló igék kiterjesztése a helyreállítás korszakára. Ugyanígy ma Isten országa szemmel nem látható formában van jelen, de helytelen ezt bibliai megalapozottság nélkül az üdvtörténet további szakaszaira is kiterjeszteni. Isten országának láthatatlansága nem jelenti azt, hogy ez így is marad. Ez az üdvtörténeti váltás Jézusnak a Máté 13. fejezetében elmondott öt példázatából érthető meg, amelyekkel az Isten országának ezt a kettős megjelenését jelenti ki.¹¹⁴

„Egy másik példázatot is eléjük tárt: Hasonlít a mennyek királysága a mustármaghoz, amelyet fogott egy ember, és elvetett a földjébe. Ez kisebb minden más magnál, de amikor felnő, nagyobb lesz a többi veteménynél, és akkora fává nő, hogy odarepülnek az ég madarai, és fészket raknak az ágain. Újabb példázatot is eléjük tárt: Hasonlít a mennyek királysága az élesztőhöz, amelyet egy asszony beletett három mérce lisztbe, míg az egész meg nem kelt. (...) Hasonlít a mennyek királysága a mezőn elrejtett kincshez, amelyet megtalált egy ember, és elrejtette; majd örömében elmegy, eladja mindenét, amije csak van, és megveszi azt a mezőt. Hasonlít a mennyek királysága ahhoz a kereskedőhöz is, aki szép igazgyöngyök után kutat; és amikor talált egy nagyon értékes gyöngyöt, elment, mindenét eladta, amije csak volt, és megvette azt. Hasonlít a mennyek királysága a kerítőháléhoz is, amelyet bevetettek a tengerbe, és mindenféle fajtából fogott; amikor pedig megtelt, partra vonták, leültek, és a jókat vödörbe gyűjtötték, a hitványat pedig kidobták.”¹¹⁵

¹¹⁴ Fruchtenbaum, 611–614. o.

¹¹⁵ Mát 13:31–48

A fenti rövid, felvillanás szerű példákban van egy közös momentum, amely megmutatja az Isten királysága megjelenésének két fázisát. Ezekben azt látjuk, hogy Isten királysága mindig kicsiben jelenik meg: a mustármag a legkisebb mag; egy kis élesztő (kovász) kerül a lisztbe; a mezőn elrejtett kincset éppen csak meglátja valaki, de máris elrejtí az, hasonlóan az igazgyöngyre bukkanó kereskedőhöz; és ugyanígy az üres halászháló sem nagy a méretét tekintve. Az Isten országának ezt az első, villanásnyi, kicsiny megjelenését minden esetben annak eltűnése követ: a mustármag bekerül a földbe; az élesztőt a lisztbe teszik; a kincs visszakerül a földbe, elrejtve a kíváncsi szemek elől; az igazgyöngy is marad a helyén, a kereskedő előtt ismét láthatatlan, mint előtte; a halászhálót pedig bevetik a tengerbe. Ebből az látható, hogy a Jézus idejében csak nagyon rövid időre (maximum három évre) felvillanó királyság rejtettségre vonul, szemmel nem látható, pontosan úgy, ahogyan Jézus ezt előre jelezte. Ebben a pillanatban látszólag nem történik semmi. A mag a földben van; az élesztő a lisztben; a kincs a földben; a gyöngy az eladónál; a háló a tengerben van, mintha mi sem történt volna. Ezt követően azonban ebben az elrejtett állapotban rendkívüli változások mennek végbe. Isten királyságának ez a láthatatlan jelenléte hatalmas mennyiségi és minőségi változásokat eredményez: a legkisebb magból a legnagyobb fa lesz; a tészta megkel, megdagad, eredeti méretének többszörösére nő; a szántóföld értéke sokszorososa lesz annak, mint amit előtte ért, és mind a megtaláló, mind a kereskedő minden vagyonát eladja a remélt búsás haszon érdekében; a háló pedig megtelik halakkal. Ez viszont mind rejtve történik, a hatása ugyan látható, de a változás előidézője továbbra sem az. A fa növekszik, de a mag nem látható; a tészta is nő, de az élesztőt magát mégsem látjuk; az ember izgatottan eladja minden vagyonát, az egyszerű mező értéke megnő, de a kincs ettől még mindig nem látható, a kereskedő is eladja mindenét, az igazgyöngy viszont ott van az eladónál a többi értéktelen tárgy között, a hajót húzza a sok hal súlya, de a tele hálót a tenger elrejtí az emberi szem elől. Ez az elmúlt kétezer év eseményeire utal. Az Isten országa jelen van az Egyházban és minden hívőben, hatalmas dolgok történnek, életek változnak meg, betegségek tűnnek el, a kezdetben egyetlen emberből származó szökkenő ország mára milliárdos méretű birodalommmá vált az Egyház földi és mennyei részei által. Ez azonban a világ szemével mégsem látható ilyen egyértelműen. Bármilyen dicsőséges is az Isten királysága, annak bizonyos hatásait, eredményeit lehet ugyan látni, de lényegét tekintve kétezer éve

megmaradt a rejtettségben. A világ állapota nem változott meg pozitív irányba. Ha a földön százmilliók, vagy akár milliárdok életét aranyozza be is nap mint nap az isteni gondoskodás, ettől ez nem hozta el a földre a szó fizikai értelmében Isten uralmát.

A példázatok azonban sejtetik azt is, hogy nem ez a végső állapot, hiszen a kis mustármagból kinövő fán megtelepednek az ég madarai; a tészta kenyér lesz, eledel az ember számára; a földből megindulhat a kincs kitermelése. Az igazgyöngy is előkerül az értéktelen portékák közül, és az őt megillető helyre teszi a kereskedő; a háló és a benne lévő halak is kikerülnek a tenger rejtekéből, és megkezdődhet azok szétválogatása. Isten országa tehát a rejtettséget követően ismét láthatóvá válik, mégpedig sokkal nagyobb és gazdagabb formában, mint első megjelenésekor. Isten országának ez a két ütemben történő megjelenése éppen megegyezik Krisztus két eljövetelével, ahogyan ezt Péter is megfogalmazza: „*akit az égnek kell magába fogadnia, amíg eljön az ideje minden helyreállításának*”¹¹⁶. Az előttünk álló parúszia nem más, mint Isten királyságának a hosszú rejtettséget követő második megjelenése a látható világban.

Természetesen ezeknek a példázatoknak egyenként is van üzenetük, itt csupán azt szerettem volna kimutatni, hogy ezek mindegyike magában hordozza Isten királyságának földi kibontakozását, amely nem egyszerre történik, hanem fokozatosan. Hibát követnénk el, ha Isten országának jelenlegi szemmel nem látható, spirituális jelenlétéből azt a következtetést vonnánk le, hogy földi, fizikai megjelenése soha nem is fog bekövetkezni.

Az evangéliumokban még számos olyan utalást találunk, amelyek szintén összhangban állnak Isten országa földi eljövetelével. Ilyen például az, amikor Jézus biztosítja az apostolokat arról, hogy visszajövelekor ők fogják ítélni Izrael tizenkét törzsét,¹¹⁷ valamint az, amikor Jézus jelzi az utolsó vacsorán, hogy a szőlőnek a gyümölcséből újat fog inni Isten országában.¹¹⁸ De az ismert „Miatyánk” kezdetű imájában is arra tanítja a követőit, hogy imáikban kérjék Isten országának eljövetelét, és ezzel Isten akaratának teljes és tökéletes megvalósulását a *földön*.¹¹⁹

¹¹⁶ Csel 3:21

¹¹⁷ Mát 19:28

¹¹⁸ Mar 14:25

¹¹⁹ Luk 11:2

5.5 A feltámadás

Egy további, nagyon fontos területre is szeretnék kitérni, amely szintén alátámasztja Isten királyságának földi, fizikailag valóságos formában történő eljövételét, ezzel a milleniumot, amelyben Izraelnek központi szerepe lesz. Ez a terület nem más, mint a keresztény reménység egyik fundamentuma: a testben történő feltámadás.

A test feltámadása a kereszténység születése óta a támadások kereszttüzében áll,¹²⁰ ugyanakkor Jézus Krisztus testi feltámadása miatt ez a keresztény hit egyik alapja is.¹²¹ Pál apostol a Korintusiaknak írt levelében megfogalmazza, hogy Krisztus feltámadása a garancia az általános feltámadásra: „Csakhogy Krisztus föltámasztatott a halottak közül, mint a halottak első zsengeje.”¹²² Ireneusz Az eretnekségek ellen című művében hosszan érvel a testi feltámadás mellett,¹²³ összekapcsolva azt Isten országának földi megvalósulásával, a millenarizmus eszméjével.¹²⁴ A testben történő feltámadás alátámasztására Krisztus megtestesülését használja érvként: ha Krisztus nem támadt fel testben, akkor nincs szükség a megtestesülésre sem. De mivel hús–vér testté lett, ebből az következik, hogy abban is támadt fel. A testi feltámadás pedig egyet jelent a test üdvösségével.¹²⁵ A feltámadás viszont az ember földi uralkodásában, azaz az ezeréves királyságban nyeri el értelmét. Ireneusz azt is kiemeli, hogy Krisztus feltámadása mutatja meg a feltámadás természetét:¹²⁶ „A test viszont nem a parázñaságért van, hanem az Úrért, az Úr pedig a testért. Az Isten ugyanis feltámasztotta az Urat, és hatalmával minket is fel fog támasztani.”¹²⁷ Ahogyan Krisztus is fizikai, valóságos testben támadt fel, mégpedig jól

¹²⁰ „Egyetlen dologban sem mondanak ellent a keresztény hitnek oly hevesen, konokul, minden erővel, perlekedve, mint a test föltámadásának.” Szent Ágoston: Enarratio in Psalmum 88, 2, 5: CCL 39, 1237 (PL 37, 1134), idézi Katolikus katekézis, 573. Lásd még Csel 17:32: „A halottak föltámadásának hallatán egyesek gúnyolódni kezdtek, mások viszont ezt mondták: Majd még meghallgatunk erről máskor is.”

¹²¹ Lásd 1Kor 15:12–22

¹²² „A halottak első zsengeje: a mózesi Törvény értelmében az év első kalászos termésének, az árpának az első kévéjét az április elejére eső egyhetes pészachi ünnep harmadik napján fel kellett vinniük a zsidóknak a jeruzsálemi Templomba, és ott átadni a papoknak. Ezzel megszenteltté vált valamennyi későbbi kalászos teljes aratása és termése, sőt az abból készült tészta is az egész évre. Ezt nevezték első zsenge ünnepének. Jézus feltámadása pontosan erre a napra esett.” Szent Pál Akadémia Biblia fordítás, 1Kor 15:20 vershez fűzött lábjegyzet.

¹²³ Répás, 9–24. o.

¹²⁴ Im. 78–79. o.

¹²⁵ Im. 12–14. o., és 34–36. o.

¹²⁶ Im. 21. o.

¹²⁷ 1 Kor 6:13–14, lásd még 1Tessz 4:14: „Ha ugyanis hisszük, hogy Jézus meghalt és feltámadt, akkor az Isten azokat is, akik elaludtak, elő fogja hozni Jézus által Vele együtt.”

beazonosíthatóan abban, amelyben a halála előtt élt a földön,¹²⁸ úgy minden Őt követő ember a feltámadásban visszakapja saját fizikai testét. Ezzel a Szentírás a lélek üdvösségén kívül a teljes megváltásként a test üdvösségét is hirdeti, mégpedig a feltámadás által. Sőt a test feltámadását a Róma levél összekapcsolja az egész teremtettest fizikai világ megváltásával is: „*A teremtettest világ ugyanis alá van rendelve a hiábavalóságnak – nem önszántából, hanem amiatt, aki alárendelte –, azzal a reménységgel, hogy maga a teremtettest világ is föl fog szabadulni a romlandóság rabszolgaságából az Isten gyermekei dicsőségének szabadságára. Hiszen tudjuk, hogy az egész teremtettest világ együtt sóhajtozik és vajúdik mindmostanáig; sőt, nemcsak a teremtettest világ, de még maguk azok is, akik megkapták a Szellem zsengeáldozatát, mi magunk is sóhajtozunk magunkban, sóvárogva várva a fiúvá fogadást, testünk megváltását.*”¹²⁹ Az ember bűnbeesését követően a föld átkozottá lett, annak ellenére, hogy maga a föld nem vétkezett, csupán a földből formált ember. Mivel a földi testtel rendelkező ember uralma alá lett rendelve a föld, ezért részesült annak bukásában is. Ebből viszont az következik, hogy az ember helyreállításában is részesülnie kell a teremtettest világnak, és éppen erről beszél Pál apostol a fenti idézetben. Ahogyan a bűn következtében az ember fizikai testében megjelent a halál fullánkja, amely minden Ádámtól származó ember fizikai halálát okozza mind a mai napig, úgy a Krisztusban megjelenő élet a benne hívő ember testét is megszabadítja a halál fogsága alól.¹³⁰ És ahogyan a halál az egész fizikai világba romlást hozott, úgy a feltámadás az egész látható világot megszabadítja majd attól. Ennek viszont csak abban az esetben van értelme, ha a feltámadást és a fizikai világ megújulását követően ez az új világ megmarad, legalábbis egy időre. A fizikai világnak ezt a megújulását jelzik a próféták olyan csodálatos leírásokkal, amelyeket ha továbbra is szó szerinti értelemben magyarázzuk, akkor a teremtettest világ felszabadulását láthatjuk a halál és a romlandóság igája alól. Ezekre a képekre hivatkoztak azok a korai egyházatyák, akik a föld termékenységének elképesztő

¹²⁸ Ján 20:24–27: „*Tamás pedig – akit Ikernek hívnak –, a tizenkettő egyike, nem volt velük, amikor Jézus eljött. Így hát a többi tanítvány elmondta neki: Láttuk az Urat! Ha nem látom a kezén a szögek ütötte sebeket, és nem teszem az ujjamat a szögek ütötte sebekbe, és a kezemet az oldalába, semmiképpen nem hiszem el! – felelte nekik. Aztán nyolc nap múlva ismét bent voltak a tanítványai, köztük Tamás is. Jézus bejött, noha az ajtók be voltak zárva, megállt középen, és így szólt: Békesség nektek! Aztán ezt mondta Tamásnak: Nyújtsd ide az ujjadat, és nézd meg a kezemet! Nyújtsd ki a kezedet, és helyezd az oldalamba, és ne hitetlen legyél, hanem hívő!*”

¹²⁹ Róm 8:20–23

¹³⁰ Róm 5:18

megújulásáról írtak a Messiás földi uralma alatt álló földön, és akiket éppen ezért materialistának bélyegzett az allegorézissel spiritualizáló utókor (lásd 5.2 fejezet). Pedig a millenarizmus ezen a ponton is teljes összhangot mutat a Szentírás vonatkozó részeivel, amennyiben a messiási királyságban a fizikai látható világnak a romlandóságtól való felszabadulását hirdeti, párhuzamosan az emberi test feltámadásával.

6. Zsidó vélemények Izrael Államról

Míg a többségi kereszténység csak a holokauszot követően látott neki az Izraellel kapcsolatos teológiai nézetei felülvizsgálatához, és ez a mintegy hatvan éve tartó folyamat még mindig csupán a kezdeti, bár kétségtelenül nagyon fontos kezdeti lépéseit tette meg, addig a zsidó ortodoxiában immár több mint száz éve lankadatlanul zajlik az aktuális történelmi események Izrael megváltásának szempontjából történő teológiai értékelése.¹³¹ A különböző vallási irányzatok különbözőképpen értelmezik az eseményeket, egy közös dolog azonban található bennük: valamennyi irányzat Izraelnek a Messiás által történő megváltása szempontjából magyarázza a 20. századi történéseket, beleértve a holokauszot és Izrael Állam megalakulását. Ugyan ezekre a roppant nehéz kérdésekre egészen különböző válaszokat adnak az egyes irányzatok, egyikük sem gondolja őket üdvtörténetileg semleges eseményeknek. Úgy vélem, ebben igazuk lehet. Ha a keresztény teológia várja Izrael helyreállítását, a Messiás visszajövetelét, és ezzel a milleniumi királyság földi megalapítását, ráadásul a helyreállított Izrael aktív részvételével, akkor a majd kétezer éves kábultságot (*tardémá*) követő példátlan csapás, majd az utána következő szintén példa nélküli államalapítás nagy horderejű eseményeiben a zsidósághoz hasonlóan a kereszténységnek is keresnie kell az üdvtörténeti üzenetet. Ebben a kutatómunkában inspirálóak lehetnek az éppen ezeket a gyökereket kereső Egyház számára a biblikus alappal rendelkező zsidó csoportok felvetései.

¹³¹ A keresztény teológiának ez a változása az egyházak többségében még nem jutott el abba a fázisba, hogy a modern Izrael Állam által felvetett üdvtörténeti kérdéseket tisztázza. „*Szemben a mai zsidó messianisztikus elgondolásokkal, amelyek szükségképpen a Szentföld jogi, teológiai státuszának meghatározása köré fonódnak, a keresztény eszkatológia legradikálisabb megnyilatkozási formái sem kötődnek ilyen egyértelmű módon eréc Jisráélhez. Egészen pontosan a mai keresztény cionizmus már említett neoprotestáns, elsősorban evangéliumi és pünkösdi-kharizmatikus képviselőinek kivételével a többi egyház jobbra sehogyan sem kötődik.*” Rugási: *Messianizmus és történetfilozófia*. 342. o.

A zsidó vallási irányzatoknak a cionizmushoz és Izrael államához való viszonya széles spektrumon oszlik meg. Ennek egyik szélső pontján az ultraortodox (charédi) szervezetek (Neturé Kartá, az Édá Charédit és a szatmári haszidok) által képviselt radikális anticionista álláspont helyezkedik el. Ők a Talmud három esküjének megszegésével vádolják a cionistákat. A Talmud és a midrásirodalom szerint a jeruzsálemi Templom pusztulását követően elkezdődött nagy szétszórás elején a Mindenható megeskette Izrael népét, hogy elfogadják a száműzetést és a nemzetek igáját. Nem láznak fel ellene, és nem próbálnak meg önerőből véget vetni neki, hanem türelemmel megvárja a „napok végét”, a Messiás által elhozandó megváltást. Ez az alapja a hagyományos zsidó passzivitásnak a diaszpóra idején. A három eskü a következő: 1) Izrael nem megy fel a falra (Rási hozzáteszi: „együttesen önerőből”), 2) nem lázad fel a világ nemzeteivel szemben és 3) a nemzetek nem nyomják el túlságosan Izraelt.¹³² A falra való felmenetel a kommentárok szerint az önerőből történő megváltás tilalma, hivatkozással a 127. Zsoltárra¹³³, valamint az Énekek Énekére¹³⁴. Ennek az irányzatnak az álláspontja szerint Izrael megváltása természetfeletti csodák kíséretében a Messiás megjelenésével fog megtörténni. Minden arra irányuló kísérlet, hogy ezt természetes úton segítsék elő, a Vég siettetésének minősül, így lázadás Isten parancsa ellen. Ahogyan a 20. század elején a lubavicsi rebbe, Salom Dov Baer Schneersohn fogalmazott *„még azáltal sem siettethetjük a véget, hogy túl sokat imádkozunk érte.”*¹³⁵ A cionizmus által létrehozott zsidó állam pontosan ezt a lázadást testesíti meg, így születésétől kezdve szentségtelen, létezése éppen a várva várt megváltást késlelteti. Nézőpontjuk szerint a holokaust *„kollektív büntetés volt a cionizmusnak a Vég kikényszerítésével elkövetett kollektív bűnére.”*¹³⁶ A charédi álláspont szerint tehát emberi erővel nem mozdítható elő a Messiás eljövétele, a messiási királyság nem egy folyamat eredményeként alakul meg a földön, hanem egyszeri,

¹³² BT Ketubot 111a, idézi: Ravitzky, 338. o.

¹³³ Zsolt 127:1: *„Ha az Úr nem építi a házat, hiába dolgoznak azon annak építői. Ha az Úr nem őrzi a várost, hiába vigyáz az őriző.”* Ez utóbbi kifejezésre utal egyik kis létszámú, de nagy befolyással rendelkező csoportjuk neve, a Neturé Kartá – a Város Őrizői.

¹³⁴ Én 2:7: *„Kényszerítlek titeket, Jeruzsálemnek leányai,; a vadkecskékre és a mezőnek szarvasira,; fel ne költsetek és fel ne serkentsétek a szerelmet; addig, amíg akarja.”*

¹³⁵ Hivatkozva Rási BT Ketubot 111b-hez írt kommentárjára. Ravitzky, 38. o.

¹³⁶ Im. 213. o. Lásd még a szatmári rebbe, Joel Mose Teitelbaum véleményét az eskük és a holokaust kapcsolatáról: im. 114–119. o.

természetfeletti beavatkozás által. Ez az esemény pedig egyetlen dologtól függ, Izraelnek a Törvényhez való visszatérésétől (*tesúvá*).¹³⁷

A skála másik végén a radikális vallásos cionisták teológiája található. Ennek alapjait Rav Kuk és fia Cvi Jehuda Kuk rakták le. Az ő álláspontjuk szerint a Messiás közeli eljövetele az, ami a cionizmust életre hívta, vagyis nem ők kényszerítik a Végét, hanem éppen fordítva: a Vég kényszeríti őket. Az egyiptomi exodusra és az Ezsdrás–Nehémiás féle visszatérésre hivatkozva bibliai alapon támasztják alá az emberi kezdeményezés létjogosultságát a végső egybegyűjtés idején. Izrael megváltását folyamatként látják, amelynek első nagy fázisa a nemzeti újjáéledés, ez az, ami a mai napig tart, és amit követni fog a második, a vallási újjáéledés.¹³⁸ Ez a nézet a cionizmust messianisztikus tartalommal ruházza fel, amely a közeli Vég eljövetelét Isten által használt földi eszközként mozdtítja elő. Eszerint Izrael állama maga is szentségben született és minden jelenlegi tökéletlensége ellenére végül a teljes megváltásba fog torkolni. A vallásos cionisták holokausztra adott teológiai magyarázata szintén ebből a szemszögből keres választ a pusztulásra. E szerint a borzalmas veszteség Isten műteti beavatkozása volt, amelynek segítségével a Mindenható eltávolította a zsidó népet a száműzetésből. Erre a könyörtelen beavatkozásra azért volt szükség, mivel Izrael nem ismerte fel azt, hogy a Vég elérkezett.¹³⁹

Mindkét tábor Izrael államát determinista szemmel látja, így mindkét álláspont szerint az állam születésétől kezdve lényegénél fogva hordozza a végkifejletet. Ez egyenesen következik abból, hogy mindkét irányzat a messiási kor földi eljövetelét várja, amelyben Izraelnek üdvtörténeti szerepe lesz. Ez a nézet pedig nem engedi meg azt, hogy Izrael államát üdvtörténetileg semlegesnek értelmezzük.

Az Izrael államát elutasító charédi álláspont a messiási királyság eljöveteléből kizár minden emberi segítséget (kivéve a megtérést, mint az egyetlen legális módját a „Vég siettetésének”, ahogy Rugási rámutat¹⁴⁰) és tisztán transzcendens beavatkozásként várja a Messiás eljövetelét. Ezzel a vallásos cionizmus az üdvtörténelemben már megvalósult események példáját állítja szembe: az Egyiptomból történt kivonulásban Mózes és Áron

¹³⁷ Im. 43. o.

¹³⁸ Im. 152–153. o.

¹³⁹ Im. 213. o.

¹⁴⁰ Rugási: *Messianizmus és történetfilozófia*. 336. o. lábjegyzet.

erőfeszítései kulcsfontosságúak voltak, de a sikerhez elengedhetetlen volt minden zsidó aktív cselekvése is: a páska bárány vérének használata. Ennél még szembetűnőbb a babiloni fogságból való visszatérés példája az emberi cselekedetek fontosságára. Amikor Dániel felfedezte Jeremiás könyvében azt, hogy az előre jelzett hetven év letelében van, azonnal imádkozni kezdett, Nehémiás könyvének pedig egyenesen egyik központi üzenete az, hogy a helytartó elkötelezett és aktív fáradozása nélkül a visszatérés hatalmas feladata a rendkívüli nehézségek miatt nem vezetett volna az ismert eredményre. Ezt emeli ki Nehémiás visszatérő imája: „*Emlékezzél meg rólam, én Istenem, javamra, mindarról, amit én e néppel cselekedtem!*”¹⁴¹ Mindez különösen annak fényében érdekes, hogy a Jeremiás szájából elhangzó próféciában Isten maga hozza vissza a népet: „*Mert ezt mondja az Úr: Mihelyt eltelik Babilonban a hetven esztendő, meglátogatlak titeket és betöltöm rajtatok az én jó szómat, hogy visszahozzalak titeket e helyre.*”¹⁴² Vagyis itt sincs utalás emberi segítségre, és nem szerepel feltételként még a visszatérésért való imádkozás sem. Amikor Dániel, Nehémiás és mások felismerték a szabadulás kijelölt idejének közeledtét mégis azonnal szellemi és fizikai tettekkel válaszoltak az üzenetre, nem pedig passzív várakozással, mondván Isten úgyis megteszi, amit megígért. Ráadásul a Babilonból történő visszatérés, valamint a város és az ország helyreállítása több hullámban hosszú idő alatt zajlott le, amelynek során a visszatérőktől rendkívüli állhatatosságot és fizikai erőfeszítést követelt az isteni akarat megvalósulásával szembenálló erők leküzdése. Ehhez hasonlóan az emberi tényező fontosságát látjuk a Bírák könyvében számtalan alkalommal előforduló szabadítások esetében is. Bibliai alapon tehát inkább a fokozatosan előrehaladó, akár több lépcsőben megvalósuló helyreállítás valószínűsíthető, amelyet a charédi közösség éppen azért vet el, mivel nézetük szerint a messiási helyreállítás radikálisan különbözni fog minden korábbi helyreállítástól, tekintettel arra, hogy azok közül egyik sem volt teljes, szemben a Messiás teljes megváltásával.

Keresztény írásmagyarázati szempontból elfogadhatónak tűnik Izrael helyreállításának fokozatosan kibontakozó megvalósulását sejtő feltevés, egyrészt az idézett bibliai példák alapján, különösen pedig ha figyelembe vesszük azt, hogy a kegyelem

¹⁴¹ Neh 5:19 és 13:34

¹⁴² Jer 29:10

korszakának egyik fő jellemzője, hogy Isten királyságának természetfeletti lényege rejtettségben van (lásd 5.4.2 fejezet). Ebben a rejtettségben az Országot a látható világban az Egyház képviseli: az Egyház hívő tagjai kaptak hatalmat arra, hogy Isten országának természetfeletti erejét a földön bemutassák, például betegek gyógyítsanak vagy démonokat űzzenek.¹⁴³ Az evangélium hirdetése szintén az Egyház feladata:¹⁴⁴ a Messiás halálát és feltámadását a hívő embereknek kell hirdetni, nem angyaloknak, vagy mennyből jövő szózatnak. Annak ellenére, hogy ez utóbbiak kétségtelenül hatékonyabbnak tűnnek, mégis ebben a korszakban a földön minden üdvtörténeti esemény embereken keresztül történik, hit által. Ez ma egyetemes szabály, amely az egész világkorszak működési rendjét meghatározza, érvényes az Egyházra és érvényes Izraelre is. A Messiás visszajövetele a földre kétség kívül példátlan természetfeletti esemény lesz, annak előkészítésében azonban elengedhetetlen az emberek tevékenysége, csakúgy mint az első eljövétel előtt elengedhetetlenül szükséges volt Keresztelő János tevékenysége, amelynek célja a Messiás útjának előkészítése volt.¹⁴⁵

Figyelemre méltó az a jelenség is, ahogyan Izrael Állam modernkori történelmi eseményei, elsősorban győztes háborúi milyen hatással vannak a teológiai nézetekre. A vallásos cionizmus természetes módon minden győztes háborút álláspontjának alátámasztásaként értékeli.¹⁴⁶ Ezek az események (ezen belül is elsősorban az 1967-es hatnapos háború) azonban az ultraortodox irányzaton belül is változást idéztek elő. A lubavicsi Chabad haszid mozgalom kezdetben, más ortodox csoportokhoz hasonlóan nyíltan szembehelyezkedett a cionizmussal.¹⁴⁷ A történelmi események hatására azonban mára a Chabad haszidizmusban látható a legerőteljesebb várakozás a Messiás közeli megjelenése iránt. Bár az irányzat meglehetősen magas hőfokon izzó messiásvárása továbbra is távol tartja magát Izrael államától, így a vallásos cionizmustól is, az állam

¹⁴³ Mk 16:17–18: „Azokat pedig, akik hisznek, ezek a jelek követik: az én nevemben démonokat űznek ki, új nyelveken szólnak majd; kezükbe kígyót vesznek fel, s ha valami halálosat isznak, nem árt nekik; betegekre teszik rá a kezüket, és azok meggyógyulnak.”

¹⁴⁴ Mk 16:15: „Menjete el szerte az egész világba, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!”

¹⁴⁵ Mát 3:1–3: „Azokban a napokban tűnt fel Keresztelő János, aki ezt hirdette a Júdeai-sivatagban: Térjete meg, mert közel van már a mennyek királysága! Mert megmondatott Ézsaiás próféta által: Kiáltónak hangja a sivatagban: Készítsétek el az Úr útját, egyengessétek ösvényeit!”

¹⁴⁶ Ravitzky, 145. o.

¹⁴⁷ Im. 316. o.

konkrét történelmi tetteit mégis a Messiás közeli eljövételének egyértelmű jeleként látja.¹⁴⁸ Hasonló jelenség fedezhető fel az Izrael és az Egyház kapcsolatával mélyrehatóan foglalkozó keresztény irodalomban is. Kovács a hatnapos háború eseményeiben szintén természetfeletti beavatkozást sejt,¹⁴⁹ Tatai pedig ezzel hozza összefüggésbe a kortárs messiási zsidóság identitásának újjáéledését, és a mozgalom széleskörű kibontakozását elsősorban Izraelben, és az Egyesült Államokban.¹⁵⁰ Ennek az újjáéledő zsidó-keresztény irányzatnak az eszkhatológiája szintén tartalmazza a Messiás földi királyságának megalapítását, és a zsidó vallásos irányzatokhoz hasonlóan aktívan keresi a válaszokat Izrael állama valamint a végidők lehetséges kapcsolatára.¹⁵¹ A zsidó-kereszténység ehhez fogható teológiai aktivitására nem volt példa az apostolok kora óta. A mind méretében, mind aktivitásában egyre növekvő messiási zsidó mozgalom egyszersmind felveti a mély álomból (*tardémá*) való fokozatos ébredés lehetőségét, amely tulajdonképpen tovább erősíti azt a vélelmet, hogy Izrael államának megalakulása a helyreállítás első lépése.

Érdekes párhuzamot mutat továbbá a kortárs charédi irányzat messiási várakozása a katolikus katekizmus *evilági messianizmus politikai folyamatát*,¹⁵² azaz a millenarizmust elutasító cikkelyével. A hivatalos katolikus álláspont tehát elveti a földi millenium megvalósulását, mivel kizárja a lehetőségét annak, hogy a történelemben magvalósuló bármilyen emberi tevékenységnek lenne eszkhatológiai jelentősége. És ezen a ponton kapcsolódik az Izrael államát elutasító ultraortodox zsidó állásponttal, amely szintén elveti annak lehetőségét, hogy emberi erőfeszítések elősegíthetnék a messiási reménységet, noha ők annak földi eljövételében radikálisan hisznek. Bár gyökeresen más megfontolások alapján, de egyik irányzat sem ad teret az emberi tevékenységnek a messiási ország eljövételében.

A fenti rövid elemzésben felvetett pontok mentén tovább építhető a sokak által szorgalmazott teológiai párbeszéd a kereszténység és a zsidóság között. Ez véleményem szerint termékenyítőleg hathat a keresztény eszkhatológiára. Az Izrael államával

¹⁴⁸ Im. 325. o.

¹⁴⁹ Kovács, 192. o.

¹⁵⁰ Tatai: *Az Egyház és Izrael*. 195. o.

¹⁵¹ Stern, 117–120. o. Erre példa Arnold G. Fruchtenbaum személye is, aki amerikai messiáshívő zsidóként fontos teológiai alapvetést végez ezen a területen.

¹⁵² *A katolikus egyház katekizmusa*. 676, a teljes idézetet lásd a 21. oldalon.

kapcsolatos zsidó nézetek utat mutathatnak az ilyen irányú keresztény gondolkodóknak, hogy bibliai alapon kutassák Izrael üdvtörténeti szerepét.

7. Összefoglalás

A második világháborút követő évtizedekben valamennyi keresztény felekezet hivatalosan is visszavonta a szubsztitúciós teológia néven ismert, a kereszténységben a 4. századtól egyeduralkodó tanítást, amely Izrael, mint nemzet végleges elutasítását fogalmazta meg. Az évszázadok során ez a teológiai koncepció jelentős mértékben befolyásolta többek között az Egyház eszkatológiai tanítását. Annak ellenére azonban, hogy a kereszténység szakított a szubsztitúció tannal, az általa befolyásolt részterületei a rendszeres teológiának nem kerültek revízió alá. Ezen belül az eszkatológiára különösen igaz az, hogy mind a mai napig uralják, és lényegileg befolyásolják a helyettesítési teológia által felállított előfeltevések.

Ha azonban az eszkatologikus tanítást megtisztítjuk a szubsztitúciós teológiától, és az idevonatkozó bibliai utalásokat a behelyettesítés által létrehozott évszázados előítéletek nélkül tanulmányozzuk, akkor abból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le.

1. Ha nem köt bennünket az Izrael végleges elvetésének kényszere, akkor nem szükséges az Izrael–Egyház allegóriát fenntartanunk az exegézisben. Ezen felül megállapítható, hogy az Újszövetségben található nagyszámú példa alapján a Biblia prófétai kijelentéseit elsősorban szó szerint kell értelmezni és csak másodsorban alkalmazható az ún. spirituális, vagy allegorikus értelmezés, amely azonban soha sem mondhat ellene a szó szerinti exegézis következtetéseinek. Ez az írásmagyarázati alapelv érvényes mind az ószövetségi próféciaakra, mind pedig az Újszövetségben találhatóakra, különös tekintettel a Jelenések könyvében szereplő eszkatologikus kijelentésekre.
2. A szó szerinti exegézis alkalmazásával azonban felvetődik a messiási királyság *ad litteram*, földi megvalósulásának lehetősége, amelyet az Újszövetség Isten országáról szóló tanítása és a testi feltámadás hitvallása is alátámaszt. Ez egyenesen elvezet bennünket az ókeresztény hagyományban világosan jelenlévő millenarizmus újragondolásához is.
3. A földön megvalósuló messiási birodalom, vagyis a politikai, gazdasági, kulturális, társadalmi értelemben megalakuló ezeréves királyság azonban elválaszthatatlan Izrael nemzeti szintű helyreállításának bibliai tanításától.

Ezt a helyreállítást támasztja alá Pál apostol Róma levélben található okfejtése az elutasítás természetéről, valamint Izrael és az Egyház üdvtörténelemben betöltött szerepéről.

4. Izrael helyreállításának aktualitását mutatja Izrael Államának megalapítása, valamint a számában, jelentőségében és aktivitásában egyaránt növekvő messiáshívő zsidó mozgalom. A keresztény teológia Izraellel kapcsolatos nézeteire ennek a mozgalomnak a teológiai válaszai, valamint a zsidó vallási irányzatok rendkívül termékeny és inspiráló vitája jótékonyan hathat és elősegítheti a kereszténység biblikus válaszának kidolgozását Izrael üdvtörténeti szerepével kapcsolatban.
5. Végül pedig, ennek a dolgozatnak a fő kérdése tekintetében megállapítható az, hogy Izrael államának helyreállítása a fentiekből következően *üdvtörténelmi szükségszerűség*. A modern Izrael államának létezése olyan páratlan, nagy jelentőségű tény, amely hordozhat magában üdvtörténeti üzenetet, ezért ennek keresztény szempontú vizsgálata korunk elengedhetetlenül fontos feladata.

Az Egyház földi pályafutásának sikere szempontjából alapvető fontosságú annak megállapítása, hogy Izrael államának létezése valóban Krisztus visszajövetelét jelzi-e. Amennyiben igen, az Egyháznak fel kell készülnie a Vőlegény méltó fogadására.

Felhasznált irodalom

A holocaust nem teológiai véletlen – a keresztény-zsidó kapcsolatok néhány dokumentuma. Keresztény–Zsidó Társaság, Budapest, 2007., szerk.: Szécsi József.

A katolikus egyház katekizmusa. Szent István Társulat, Budapest, 1994.

Aranyszájú Szent János: *Beszédek a zsidók ellen.* Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 2005.

Balázs Károly: *Újszövetségi szómutató szótár.* Logos kiadó, Budapest, 1998.

Biblia. Ford: Károli Gáspár. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1997.

Chadwik, Henry: *A korai egyház.* Osiris kiadó, Budapest, 2003.

Euszebiosz *Egyháztörténete.* Ókeresztény írók 4. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1983.

Flusser, David: *A judaizmus és a kereszténység eredete.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1999.

Fruchtenbaum, Arnold G.: *Israelology: The Missing Link in Systematic Theology.* Ariel Ministries, h. n., 2001.

Grosz, Eliezer: *Héber-magyar szótár.* K. n., Tel Aviv, 1956.

Györkösy Alajos – Kapitánffy István – Tegye Imre: *Ógörög–magyar nagyszótár.* Akadémiai kiadó, Budapest, 1993.

Gyurgyák János: *Szerkesztők és szerzők Kézikönyve.* Osiris kiadó, Budapest, 1997.

Heller Ágnes: *A zsidó Jézus feltámadása.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2000.

Jusztinosz: *Párbeszéd a zsidó Trifónnal.* In: Ókeresztény írók 8. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1984.

Kendeffy Gábor: *Mire jó a rossz? Lactantius teológiája.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.

Keresztény bibliai lexikon. Kálvin kiadó, 2000., szerk.: Dr. Bartha Tibor

Kovács Géza: *Zsidóság és kereszténység.* Evangéliumi Kiadó–Menedék Alapítvány, Budapest, 2011.

Kulcsár Árpád: A keresztény antiszemitizmus gyökerei. In: *A zsidóság és Európa*. Jósöveg kiadó, Budapest, 2006., 72-90. o.

Lambert, Lance: *A páratlan Izráel*. Evangéliumi Kiadó, h. n., 1994.

Mitchel, Larry A.: *Bibliai héber és arámi diákszótár*. Szent Pál Akadémia, Budapest, 2008.

Magyar megfontolások a soáról. Balassi kiadó–Magyar Pax Romana Fórum–Pannonhalmi Főapátság, Budapest–Pannonhalma, 1999., szerk.: Hamp Gábor, Horányi Özséb, Rábai László,

Nagy Antal Mihály: *Örök szövetség*. Kálvin kiadó, Budapest, 1995.

Nagy Varga Rita: Az antijudaizmus kialakulásának szociálpszichológiája. In: *Küzdelem az igazságért, tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. Mazsihisz, Budapest, 2002., 491–508. o.

Nagy Varga Rita: Teológia és antiszemitizmus. In: *Tanulmányok a holokausztról II*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002., szerk.: Randolph L. Braham, 53–80. o.

Prince, Derek: *Izrael és az Egyház jövője*. Hit Gyülekezete, Budapest, 2004.

Ravitzky, Aviézer: *A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam*. Kalligram, Pozsony, 2011.

Répás László: *Irenaeus: Az eretnekségek ellen*. Szakdolgozat (fordítás), SZPA, 2004.

Ruff Tibor: Adalékok a „Szellem exegéziséhez”... Az ószövetségi próféciaák értelmezése az Újszövetségben. In: *Határ*, 1994/2–3. sz., 110–166. o.

Ruff Tibor: Az újprotestáns mozgalmak zsidóságképe. In: *Küzdelem az igazságért, tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. Mazsihisz, Budapest, 2002., 577–593. o.

Ruff Tibor: *Az Újszövetség és a Tóra*. Jósöveg kiadó, Budapest, 2009.

Ruff Tibor – Surjányi Csaba: *Bevezetés az Újszövetségbe*. Ideiglenes jegyzet, SZPA, Budapest, 2000.

Rugási Gyula: *Messianizmus és történetfilozófia*. Gond–cura alapítvány, Budapest, 2010.

Rugási Gyula: Az ókori zsidó-kereszténység. In: *A zsidóság és Európa*. Jósöveg kiadó, Budapest, 2006., 9–24. o.

Szent Ágoston: *Isten városáról*. IV. kötet, Kairosz Kiadó, Budapest, 2009.

Szent Ágoston: *A keresztény tanításról*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.

Simon, Marcel: *Verus Israel*. The Littman Library of Jewish Civilization, Portland, Oregon, 1996.

Stern, David H.: *Messianic Jewish Manifesto*. Jewish New Testament Publications, Jerusalem, 1988.

Szent Pál Akadémia Biblia fordítása. In: *Bible-Discovery*. v3.8. Author: Zsidó Miklós, www.bible-discovery.com

Tatai István: *Az Egyház és Izrael*. (Doktori disszertáció), Harmat–Kálvin–KMTI Kiadó, Budapest, é. n.

Tatai István: Az Egyház és Izrael a Római 9–11 fényében. In: *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2009*. Gondolat kiadó, Budapest, 2009., 272–294. o.

Tertullianus: Markion ellen. In: *Tertullianus művei*. Ókeresztény írók 12. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1986.

Tischendorf's 8th edition Greek New Testament. In: *Bible-Discovery*. v3.8. Author: Zsidó Miklós, www.bible-discovery.com

Vanyó László: *Az ókeresztény egyház irodalma I*. Jel kiadó, Budapest, 2007.

Vanyó László: *Az egyházatyák bibliája és az ókeresztény exegézis módszere, története*. Jel kiadó, Budapest, 2002.

Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Ókeresztény írók 1. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1988.

Dr. Varga Zsigmond J.: *Újszövetségi görög–magyar szótár*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992.

Vermes Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Walvoord, John F.: *Életre kelt próféciák*. Patmos Records, Budapest, 2013.

Westminster Leningrad Codex. In: *Bible-Discovery*. v3.8. Author: Zsidó Miklós, www.bible-discovery.com

www.jcrelations.net